

Penckófer János

Kárpátaljaiság és műfaj¹

*Személyesség, önéletírás, régiós olvasat
(egy lehetséges terület-szempontról irodalomtörténetben)*

1. Új távlat: megérkezni – kisebbségbe

1. 1.

Az új évezred első tíz esztendejében számos olyan kárpátaljai (kisebbségi) körülményhez kapcsolódó új mű, alkotói irányultság, megszólalási forma, irodalmi-kulturális tér, kritika jött létre, valamint állta meg a helyét Kárpátalján és Magyarországon, hogy e gazdagodás és minőségi bővülés nemcsak lehetővé teszi, hanem szorgalmazza a róla szóló eddigi diskurzus elmélyített újraszituálását.

Különös figyelmet is kaphat ez az anyagrendezés, mivel láthatóan szükség van egy korszerűen átfogó, értéklplurális irodalomtörténet – új „spenót” – megalkotására. Olyanra, mely bemutatná a sokfelé (magyarországi, kisebbségi magyar, nyugati) töredezettséget, és sokféle töredezettség (kánonok, értelmezői iskolák, csoportok) irodalmiságát, a műfaji, poétikai színességet. Szólna a papír alap mellett alakuló digitális írásforma (a blog-világ) hatásairól. Kiiktatná a teleologikusságot: a közelmúlt irodalomtörténeteinek elméleti alapon megvalósult kizárólagosságait, és nem követné el a távolabbi időkben születettek hibáit, hogy a rosszul értett nemzeteszme, valamint a tudomány nevében egyedüliségre törő ideológia egyaránt értékszűkítésekhez vezet.²

A Kárpátaljához kötődő korpusz legutóbbi, 2003-as monografikus összefoglalása³ óta keletkezett értékek egy része továbbra is fölveti a „helyi és egyetemes” kategóriáit, többségük viszont természetes módon képes átlépni ezen. A hagyományos értelemben vett integrálási elképzelés megoldáskeresései egyre inkább a problémaorientáltság felé fordulnak, vagyis nyilvánvalóvá lett, hogy a trianoni országdarabolásból következő „fáziseltolódás” tudományos szempontjai csak részben teszik

¹ Készült az MTA Határon Túli Magyar Tudományos Ösztöndíjprogram támogatásával.

² A szerző részletező gondolatmenetét, mely e dolgozathoz kapcsolódóan született és a magyar irodalomtörténet-írás jelenlegi környezetét vázolja fel, lásd: Penckófer János: *A ráközelítés tudománya – Szűkítések, keretek, és a tárgyi hűség gondja egy megírandó, új irodalomtörténet környezetében*. Hítel, 2011/2.

³ A témával kapcsolatban Eperjesi Penckófer János Tettben a jellem – A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátalján a XX. század második felében (Magyar Napló, 2003) című monográfiája volt a legutóbbi összefoglalás (anyaga lényegében 2001-ben lezárult, 2002-ből már csak némely fontosabbnak látszó könyvre történik utalás benne). Pál György munkája A magyar irodalom Kárpátalján (Nyíregyháza, 1990) című volt az első rendszerezést elvégző könyv.

alkalmassá egy-egy elszakított térség irodalmiságának a feltárását. Különös tekintettel, hogy az eredmény amúgy is érdektelenné válik, hisz mindig csak a kimagasló esztétikai minőségek lehetnek maradandók, mérvadóak, miközben egyre nyilvánvalóbb azok viszonylagossága.

A kisebbségi magyar irodalmak megléte és tagadása körüli eszmecserek⁴ tehát lassan meghozzák a maguk eredményét. A tagadás és állítás oppozíciói helyett megszületik az egyedi problémákra fókuszáló figyelem: egy-egy jellegzetes irodalmi-kulturális gond határokat nem ismerő irodalomtörténeti föltárása. Egy-egy régióra leginkább jellemző műfaj, esetleg sajátos megszólalási-nyelvhasználati jelenség középpontba állítása, ezeknek az adott kisebbség felőli problematizálása.

1. 2.

A kárpátaljai magyar irodalom 2011 felől visszanezhető ügye, valamint egy leendő irodalomtörténeti összefoglalás egybelátása csakis egy olyan korszerű eszmei alapvetésen nyugodhat, mely a szerző-mű-olvasó hármából nem tekinti mellékesnek annak egyik „elemét” sem. Mit jelent ez? Elsősorban azt, hogy a sokat emlegetett piknikre az olvasón kívül az író is szállíthatna újra jelentést, nem kizárólag szavakat,⁵ és hogy az alkotásban nemcsak szöveget láthat az olvasó, hanem művet is. Továbbá: a poétikai-irodalomszemléleti alapon nyugvó szerzői portrék nem szegényítenék és nem tennék tudománytalanná az irodalomtörténeteket. Különösen, hogy nyilvánvaló: a kisebbségi körülmények közt alkotó író munkássága, életszemlélete és -vitele egyként került a figyelem középpontjába; Kárpátalján, azaz a Szovjetunióban hatványozottan is.

Ennek érvényesítése mellett szólhat a területi elv. Egészen pontosan a régiós szemlélet, ami alkalmassá teszi a magyar irodalom történeti vizsgálatát a kezdetektől napjainkig, különös tekintettel a 20. századra, amely korban nyilvánvaló lett, hogy az ország határa többé nem esik egybe a nemzetével – de az irodaloméval sem.

⁴ Egyebek mellett kiváló kerekasztal-beszélgetés e témában. A „határon túli magyar irodalom” integrációjának kérdései (Bányai János, Bertha Zoltán, Elek Tibor, Kántor Lajos, Szokolczay Lajos, Tózsér Árpád kerekasztal-beszélgetése). Elek Tibor vezette a Károlyi Palota Kulturális Központban 2001. március 13-án, majd a beszélgetés szövegét ugyanő adta közre. Nem kevésbé hasznos a *Nyelvünk és Kultúránk* 2003/1. számában közölt *Vízumköteles-e az irodalom, Van-e kárpátaljai magyar irodalom* című konferencia anyaga. Ezt a „virtuális” konferenciát Balla D. Károly rendezte. 2009. november 26-án a Magyar Írószövetség egész napos konferenciát szervezett *Határtalan irodalom* címmel. Az egyetemes magyar irodalom – A sokágú Síp Tokajban volt a címe a Tokaji Írótabornak. 2010. augusztus 11–13-án.

⁵ A piknikről szóló bon mot történetét lásd Radnóti Sándor *A piknik* című könyvében. Budapest, 2000. A szerzői „jog”, a „jelentéshozatal” visszaadása mellett voksol Imre László is 2007-es akadémiai székfoglalójában: *Az irodalomtudomány lehetőségeinek és feladatainak kérdéséhez, Hitel*, 2008/3.

Ilyen felvetéseket és elvet ajánl Bene Sándor és Kecskeméti Gábor⁶ hasonló (és más) hangsúllyal, és ami ugyancsak az ő meglátásuk, hogy a területi mellett vizsgálódási alapul a litteraet⁷ lenne még érdemes megtenni. Kárpátaljai szempontból ez hasonlóképp megfontolandó, mint a territoriális elv, hiszen csakis egy szélesen értett irodalmiságban történő vizsgálódás segítheti elő a kárpátaljai korpusz minden részletre kiterjedő feltárását. Így lehet csak teljesebb a megértése: törekvéseinek folyamata a „saját” irodalom létrehozásáért, majd eredményei, melyek a 21. században mutatkoznak. És ehhez hasonló következtetésre juthatott S. Benedek András szintén: *Készülődés* című irodalomtörténeti esszéjének mindjárt az alcíme is – *A kárpátaljai magyar írás*⁸ – jelzi a „litterae-féle” szemlélet hasznosíthatóságát.

A szélesebb irodalmiságot vizsgáló szemlélet azért is lehet célravezető, mert a nemzet irodalma nem szorítkozhat arra, amit Toldy Ferenc a „nemzeti szellem sajtósága”-ként emlegetett, hogy a művek „együttal a nemzeti szellem megnyilatkozásai.”⁹ Az irodalom ügyét: annak történetét nem csupán azok az alkotások képezik, melyekben – Beöthy Zsolt szerint – a „legkiválóbban nyilatkozik a nemzet lelke, s amelyek az egész nemzet lelkéhez szólnak.”¹⁰ Vagy – más hozzáállás szerint – elsősorban azok, melyek egy-egy alkotásmód, új szemlélet megjelenésére, majd diadalútjának bemutatására alkalmasak egyéb értékek háttérbe szorítása közepette.¹¹ A territoriális szemlélet a magyar nyelvterületet jelenti elsősorban, és e makrorégióon belül az egyes szomszédos országok magyar irodalmi-kulturális mikrorégióinak sajátosságait juttathatja szóhoz.

Ez a régiós és litteraes szemlélet azért is lehet elfogadható, mivel a nemzeti s a tudományos igény összeegyeztethetősége hovatovább több, mint vitatott. Igaz: S. Varga Pál és Dávidházi Péter terjedelmes munkáinak¹² ebbéli eredményeit elismerve Papp Endrének *A nemzeti irodalomszemléletről* szóló tanulmánya meggyőzően érvel a nemzeti létjogosultsága mellett. Joggal kérdez rá, hogy „a nemzetek és kul-

⁶ Bene Sándor–Kecskeméti Gábor *Javaslatok egy új irodalomtörténet elvi alapvetéséhez és régi magyar irodalomtörténeti részének felépítéséhez*, *Helikon*, 2009/1–2, 209.

⁷ „Litteraet alatt egyszerre értjük az irodalomról való tudás intézményes oktatásban, illetve az úzus és az egyéni imitáció révén elsajátított elemeit, valamint a legszélesebb értelemben vett írásgyakorlatot, írástechnikát, a szövegek sokszorosítását, terjesztési és befogadási módjait, használatuk különböző formáit.” – Bene Sándor–Kecskeméti Gábor I. m., 207.

⁸ S. Benedek András *Készülődés – A kárpátaljai magyar írás*, Ungvár– Budapest, 2007.

⁹ Horváth János: *Irodalmunk fejlődésének főbb mozzanatai*, In: *A magyar irodalom fejlődéstörténete*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. 16; 57;

¹⁰ Beöthy Zsoltot idézi Horváth János. I. m. 16.

¹¹ Vö.: Bezecsky Gábor *Irodalomtörténet a senkiföldjén*, Pozsony, 2008, valamint Kulcsár Szabó Ernő *A magyar irodalom története 1945–1991*. Budapest, 1993.

¹² S. Varga Pál: *A nemzeti költészet csarnokai (A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a XIX. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban)*, 2005; Dávidházi Péter: *Egy nemzeti tudomány születése (Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet)*, 2004.

túrák fölötti tudományos ethosz szükségszerűen magasabb rendű-e, nagyobb kulturális legitimitációt nyújt, mint a nemzeti aspektusból származó minták?”¹³ Majd ennek megválaszolásában eredményesen jut el egy olyan nemzeti keret fenntarthatóságáig, amely messzemenően alkalmas a sokféleség egybefogására. A régiós és az így értett nemzeti – mint keret – tehát nem ütközik össze, mert nem a nemzeti meglétét vagy eltűntét keresné (ami egyébként is lehetetlen, hiszen az sosem ragadható meg úgy, mint „tárgy”), hanem a régió által kitermelt irodalmi sajátosság lenne az, vagyis: a nemzeti.

1. 3.

A régiós és litteraes szemlélet alkalmazása nem hozná feltétlenül magával a térbeli fordulat (*spatial turn*) legvégsőkig elmenő érvényesülési törekvéseit, eredményeinek Kárpátaljára vonatkozó hasznosíthatóságát. És nem csupán azért, mert könnyen belátható Kulcsár Szabó Ernő ellene – a *spatial turn* ellen – fölhozott érvelésének igaza, illetve az általa idézett heideggeri gondolat helytállósága: „a világ nem a térben van kéznél”, „csak az időbeliség teszi lehetővé a tér tapasztalatának belépését a világba”, „a jelenvaló lét specifikus térbelisége is szükségképpen az időbeliségen alapul”.¹⁴ (Egy-egy elméleti iskola maximális érvényesítése sosem volt még eredményesebb és jobban időtálló az egyes úttörő tanítások részeredmények közös nevezőre hozásánál.)

A kárpátaljai nevezhető irodalmiság mai jegyeit inkább a „keletkezés-kifejlesztélművészet” hármasa tudja jellemezni, magyarul: időbeliségen alapul, de bizonyos területi-térségi, geokulturális jellegzetességeket is hordoz.

Ezen jegyek feltárása felé terel Papp Ágnes Klára tanulmánya: töltöttkáposzta-modellje¹⁵ ha nem is kínál áttörést a magyar irodalom természetes egyetemességén belül mégiscsak észlelhetően jelenlévő kisebbségi (határon túli) magyar irodalmakra nézve, ám a kettősség kifejezhetőségét illetően releváns kérdésirányok felé mutat. Az egykor sokat emlegetett, és most újra előhozott Grendel Lajos-féle csirkepaprikás-„elmélettel”¹⁶ szemben érvel az egyazon nemzetnek, kultúrának, irodalomnak (töltött káposztának)¹⁷ számos területileg (kisebbségileg) kimutathat-

¹³ Papp Endre: *A nemzeti irodalomszemléletről*, *Hitel*, 2010/9.

¹⁴ Kulcsár Szabó Ernő *Tér – kultúra – egyetem*, *Élet és Irodalom*, 2011. 01. 14.

¹⁵ Papp Ágnes Klára: *A csirkepaprikás-elmélettől a töltöttkáposzta-modellig. A kisebbségi irodalom újraértelmezési lehetőségei a posztkoloniális kritika tükrében*. *Bárka*, 2010/3.

¹⁶ „...nem hiszek abban, hogy lehetséges valamiféle „szlovákiai magyar regény, ez nem irodalmi kategória. Erről nekem az jut eszembe, hogy például ’szlovákiai magyar csirkepaprikás’. Ha bebizonyítja nekem valaki, hogy van ilyen, megadom magam.” – Grendel Lajos: *Elszigeteltség vagy egyetemesség?* 1991.

¹⁷ „...inkább a töltöttkáposztához hasonlíthatjuk a magyar kultúrát, amelynek tudvalevően számtalan változata van: másként főzik a Dunántúlon és másként Erdélyben vagy Szabolcsban és így tovább, azaz igenis van ’szlovákiai/erdélyi stb. magyar töltöttkáposzta.” – Papp Ágnes Klára I. m.

tó egyedisége mellett. És mivel a kárpátaljai magyar irodalmat a szovjet rendszer alapozta meg, ilyen értelemben kapcsolatba kerül a posztkoloniális kritikai diskurzussal is, különösképp, hogy az ebbéli kutatások hajlanak megengedni (legalábbis fölteszik a kérdést), hogy „a poszt- a posztkoloniálisban ugyanaz, mint a posztszovjetben”?¹⁸

A fent említett – Kárpátaljához köthető – jellegzetes irodalmi-kulturális problémahalmaz: műfaj, megszólalási forma (a kulináriás hasonlat által immár kétszeresen is érintett) gondjának új alapú szemrevételezését Gilles Deleuze és Felix Guattari munkája¹⁹ tudja inspirálni. Papp Ágnes Kláránál is egyik fontos hivatkozási alap, akárcsak Balázs Imre Józsefnél, aki az erdélyi magyar irodalomban tapasztalható kisebbségi versus többségi nyelvhasználatot ugyancsak e szerzők felvetései szerint tárja föl eredményesen.²⁰ Gondolatébresztő, hogy általában a kisebbségi mindig „kiegészülésre” vágyik „a többség távlatában”, de miért csak ez az irány képzelhető el? Deleuze és Guattari „a visszájára fordítja, és arról beszél, hogy a (hatalmi, rideg) többségi nyelvből való kiutat a kisebbségi nyelvek sokféleségébe való megérkezés jelentheti.”²¹

Természetesen mindez Gilles Deleuze és Felix Guattari munkájában Kafkára vonatkozóan látszik teljes mértékben igaznak, aztán pedig az erdélyi magyar irodalommal kapcsolatos többségi, kisebbségi nyelvhasználatra teszi érvényessé Balázs Imre József. Ami Kárpátalja szempontja szerint ebből a „megérkezésből” másként is érdekes lehet, az a személyességgel, önéletírással, annak irodalomtörténeti szerepével függ össze. Pontosabban: „az én színrevitelével.”²² Azzal az önazonosság-formálási igénnyel mélyen egybefonódott megszólalási alakzattal, amely egyszerre érinti a nyelvhasználatot, a kulturális (koloniális és posztkoloniális-posztszovjet?) helyzetet vagy az írás műfaját.

A 20. századi magyar irodalomban jelen lévő önéletírás és a személyesség vizsgáló-dási alapja és kiindulópontja tehát miért ne lehetne Kárpátalja? Miért ne „érkezhetne meg” a többségi – és posztmodern – szempontból szemrevételezett önéletrajziség,

¹⁸ David Chioni Moore: Vajon a poszt- a posztkoloniálisban ugyanaz, mint a posztszovjetben? Egy egész világra kiterjedő posztkoloniális kritika felé. Ford.: Scheibner Tamás. A későbbiekben bizonyára messzemenő és jelentős eredményekre juthat egy ez irányú kutatás, különösen, hogy ilyen átfogó igazságok kérnek teret maguknak: „az új évezred első éveiben a koloniális viszony – bárhol és bármi legyen is az – (...) olyan alapvető tényezővé válik a világ minden identitása számára, mint a többi 'egyetemes' kategória, például a rassz, az osztály, a kaszt, a kor, vagy a társadalmi nem.” – David Chioni Moore, I.m., In. http://www.ketezer.hu/menu4/2008_09/moore.html

¹⁹ Gilles Deleuze–Felix Guattari: *Mi a kisebbségi irodalom? Ex Symposion* 44–45.

²⁰ Balázs Imre József: *Minor és maior nyelvhasználati módok az erdélyi magyar irodalomban. Kisebbségkutatás*, 2006/2.

²¹ Balázs Imre József, i. m.

²² Utalás Dobos István *Az én színrevitele, Önéletírás a XX. századi magyar irodalomban* című munkájára.

személyesség eddigi értelmezői beszédmódja ebbe a kisebbségi kulturális és nyelvi helyzetbe, ahol az én megformálásának igénye és tétje hatványozottan volt tapasztalható a szovjet rendszer koloniális viszonyai közt? Miért ne innen válhatna leginkább érthetővé az én-formálás személyességének ügye, hogy az mindig igazságot problematizáló írás, mely feltétlenül szól az individuális és közösségi önazonosság gyakorta egymásnak feszülő érdekeiről, még akkor is, ha sok esetben kimondottan szép portrét kíván rajzolni, vagy épp „arcot rongál”?

2. Irodalmi kárpátaljiság

2. 1.

A kárpátaljai kisebbségi léthelyzettel összekapcsolódott irodalmiság legjellemzőbb (műfaji) sajátosságai való megérkezést tehát a territoriális és litteraes szemlélet segíti elő. A korpusz határait pedig történelmi időpontok jelölik ki: ezek indukálták létrejöttét, mára viszont folyamatai, tendenciái belső törvényszerűségek szerint alakulnak. Létezik tehát az, ami nem ragadható meg egyértelműen, számszerűsített formában nem írható le, 1920-ig, sőt, 1945-ig nem, vagy alig létezett, 2011-re pedig többfelé szakadtan működik. Vagyis: a 20. századi magyar (és európai) történelem egyetlen korszakához kapcsolódik: legintenzívebben az 1945 utáni négy és fél évtizedhez (Szovjetunió), majd lazábban az 1990 utáni húsz esztendő szabad(abb) útkereséseire (Ukrajna).

Ha a területi elv nem adna elég indokot, és mindenáron „materializáltabb” forma szerint lenne szükség felmutatni bizonyítékként azt, ami megokolja ezt a vizsgáldást, akkor nyilvánvalóan a nyelv kerülne a középpontba. Joggal, hisz az irodalom: nyelv, belőle épül föl az (artikulált) én, az egész valóság érthetősége, ahhoz rendelődik az ember, miközben a nyelv az emberben él, élteti az embert olyanformán, amint annak módja nyílik viszontéltetnie őt. Martin Heidegger sokat idézett gondolata szerint: a lét háza; továbbgondolva pedig nyilvánvaló, hogy a magyar nyelv a magyar lét háza²³. Ha viszont nem létezik kárpátaljai magyar nyelv, akkor nincs a kárpátaljai magyar létnek háza? Vagy kárpátaljai magyar lét sincsen?

Nem egyszerű sem az igen, sem a nem. Nyilvánvaló, hogy nyelvi rendszer tekintetében nem lehet a magyar nyelv többközpontúságáról beszélni, ugyanakkor a szókinccs és a két-, sőt háromnyelvűség, a kódváltás ténye felől nézve: egyértelműen létezik egy Kárpátaljára jellemző nyelvhasználati sajátosság. Ezért, ha a magyar nyelv többközpontúsága „definíció, nem pedig felfogás (még kevésbé tetszés/nemtetszés) kérdése”²⁴, és azon a belátáson nyugszik, hogy Magyarországon kívül más országokban is használják „emelkedett funkcióban”, akkor számolni kell egy olyan

²³ Görömbei András: *Irodalom és nemzeti önismeret*, Budapest, 2003. 83.

²⁴ Lanstyák István: *Gondolatok a nyelvek többközpontúságáról (Különös tekintettel a magyar nyelv Kárpát-medencei sorsára)* In: <http://www.jamk.hu/ujforras/960603.htm>

kárpátaljai standard létezésével, mely jelképes önállóságával természetes része az egyetemes standardnak. Ma ez jelenti a magyar nyelv standard változatát²⁵; minden részt magába foglal, tehát – határokat nem ismerő – territoriális érintettségű, mint a leendő irodalomtörténet kiindulópontja.

Ez a nyelvi alapú többközpontúság felismerhető analógiája a fent említett makro- és mikrorégiók létének, valamint az egyetemes magyar irodalom mozaiknemzet szerinti elgondolásának, mely egyik alappillére Görömbei András munkásságának például, és kiválóan érzékelteti a magyar irodalom különbözőségeiben is egységes létét. Egyazon helyre mutat tehát az „emelkedett funkció”, a régió és mozaikság, mégpedig az említett négy és fél évtizednyi intenzív nyelvi-kulturális kontaktus helyére-idejére, ahová megérkezik a vizsgálódás.

2. 2.

A territoriális-litteraes vizsgálódás leginkább olyan kárpátaljai személyességet és önéletrajziséget ismerhet föl, melyen belül nem „fikció” és „valóság” különválogatását, esetleg szembehelyezését, nem valamiféle verifikálhatóság kilátásba helyezését kell célul megjelölni. Leginkább önéletrajzi fikciókról érdemes beszélni.²⁶ Olyan (élet)művekről, melyeknek java része magában foglalja a kisebbségi magyar és többségi orosz (ukrán) nyelvi-kulturális (és politikai-ideológiai) közeg, valamint a magát magyarként elgondolt individuум kifejezhetőségének, önazonosságának sajátosan összekuszálódott problematikáját. Vagyis: a 20. század második felének magyar irodalomtörténetében az önéletrajziség és a személyesség szempontjából az a helyzet lesz Kárpátaljával kapcsolatban releváns, mely az említett négy és fél évtizedes korszakban a magyarországinál sokkal kisebb személyes, közösségi, kulturális, művészi szabadságot biztosított az alkotó szellemnek (ráadásul irodalmi-kulturális intézményei sem voltak), és hogy ez miként hat(ott ki) az írásművek megformálására.

²⁵ „Minden olyan nyelv, amelyet több országban használnak „emelkedett” funkciókban, per definitionem többközpontú. Mivel a magyar nyelv kétségtelenül használatos ilyen funkciókban, legalább Dél-Szlovákiában, Kárpátalja magyarlakta területein, Erdély jelentős részén és a Vajdaságban, többközpontúságát nem lehet kétségbe vonni. (Aki ezt teszi, az voltaképpen azt a könnyen ellenőrizhető tényt kérdőjelezi meg, hogy a magyar nyelv valóban használatos E-funkciókban az említett országokban.)” Lásd: Lanstyák István I. m., illetve *Beregszászi Anikó: Kárpátaljai szavak a Magyar Értelmező Kéziszótárban? Pánsíp*, 1997/2. Ez utóbbi szerző a Magyar Nyelv Értelmező Kéziszótára által kodifikált félszázal is több „kárpátaljai” szóval kapcsolatban, illetve a szótárba bekerült magyar nyelvváltozatok standard elemeiről megjegyzi, hogy azok „nem reprezentálják, csupán képviselik a magyar nyelv Magyarországon kívüli változatait, mintaananyagként szerepelnek”, vagyis mennyiség tekintetében jóval nagyobb számmal lehet mérlegelni.

²⁶ Lásd például: Szilágyi Zsófia: *Lávaömlés vagy hídláb? A személyesség az elmúlt huszonöt év magyar prózájában*, *Alföld*, 2007/1.; Dobos István: *Önmagunk megalkotása önéletrajzi fikciókban*, *Alföld*, 2006/3.

Ez a kialakult helyzet: a kárpátaljai magyar irodalmiság létrejöttének alapja. Ehhez kötődik igen szorosán Balla László életműve, amely mintegy szimbolizálja az önéletrajziség és a személyesség fent említett helyének, idejének, körülményeinek²⁷ a kárpátaljai szóval megjelölhető sajátosságait. Ez az életmű lehet a vizsgálódás kiindulópontja. De ezen időszak részét képezik azok a művek, irodalmi-kulturális kezdeményezések is, melyek szerzői, elindítói évtizedek óta Magyarországon folytatják a Kárpátalján megkezdett munkát, sajátos személyességet képezve mind az irodalomtörténeti, kritikai, esszéírói, művelődéstörténeti, mind pedig a szépírói terepen. Elsősorban S. Benedek András és Finta Éva tevékenysége kapcsolódik ehhez.

Ahogy Balla D. Károly eddigi életművének első fele is ide tartozik. Az ő neve – a Balla D. Károlyé – mindenképpen összekötő kapocs az előző korszak (Szovjetunió), valamint a megváltozott körülmények (Ukrajna) közé került individuum személyes és közösségi önazonossága között. De szerves része még e kiindulópontnak például Czébely Lajos 1976 és 1989 közt született naplója, Vári Fábíán László 2011-es memoárja, vagy éppen Szalai Borbála *Morzsák „életem igaz története”* című munkája. De ugyancsak itt említhető Kozma Miklós; naplói számára e régió szolgál eszmei terepül, ahogyan Krüzsely Erzsébetnek is. Milován Sándor *Kárpátaljai mozaik* című egyedi könyvének ugyancsak, amely helyzet-, körülmény- és jellemmegvilágító történetekből állítja össze e régió „csodálatos tarkaságát”,²⁸ aminek sok esetben épp humorral átítatott elbeszélhetősége lesz lényegfelmutató momentum. Zelei Miklós *A kettézárt falu* című dokumentumregénye pedig sok feltárt kárpátaljai magyar életének-sorsának szövedékével érinti e régió abszurd kisebbségi helyzetét.

A kiindulópont tehát egy olyan személyességre helyezhető irodalmiság, amely műfajt célzó megjelölései révén – visszaemlékezések, napló, naplójegyzetek, kortörténet stb. – mindenképp magához vonzza az önéletírás klasszikusnak mondható meghatározását és kritériumát: a Philippe Lejeune-tól sokat idézett „önéletrajzi paktum” meglétét,²⁹ miközben relativizálja is azt. Ilyenformán tehát nem a szép-

²⁷ Kovács Vilmos alkotói pályáját a *Tettben a jellem* részletesen tárgyalja. Az 1977-ben lezárult életmű nyilvánvalóan csak közvetve lehet érintett e vizsgálódásnak és időszaknak. Ám a tárgyalt személyesség és önéletrajziség az ő esetében is izgalmas vizsgálódási alapot kínál, különösen, ha a 2007-ben előkerült, eddig ismeretlen levelét is figyelembe vesszük.

²⁸ Milován Sándor – akinek ez az egyetlen könyve – kötetének egyes fejezetei is magukért beszélnek: *Kárpátalja, Ellenállás, Magyarok, Ruszinok, Ukránok, Zsidók, Oroszok, Cigányok, Lettek és észtek, Németek, Angolok, Amerika, Anyaország, Tüskék, Az emberi természet, Szovjet élet, Politika, Egyházak, Katonák, Gazdák és kolhozisták, Börtön, Ünnepek, Különös történetek*. Ez a másfél száz történetet tartalmazó kétszáz oldalnyi kötet pazar bőséggel mutatja be és jellemzi e térség sajátos arculatát, embereit, tájait. „Az itt leírtakat láttam, hallottam, átéltem; számomra ilyen a világ. A világ, amit szeretek és amelyben jól érzem magam” – vallja a szerző. Ungvár, 2004.

²⁹ Philippe Lejeune: *Önéletírás, élettörténet, napló – Válogatás Philippe Lejeune írásaiából*, Budapest, 2003.

irodalom felől kerül a vizsgálódás középpontjába például Mandrik Erzsébet kétkötetnyi önéletírása, amely megrendítő visszaemlékezés és családtörténet. Eme igaz történet példáján akár kiemelten is föl lehet vetni egy sajátos gondot: azt, hogy a kiindulópontnak tekintett személyességvizsgálathoz, önéletrajzsisághoz miként kapcsolódhatnak a szükségszerűen távolabb elhelyezkedő fikciós történetek, esetenként a különféle lírai megszólalások. Például Nagy Zoltán Mihály *A sátán fattya* című egyes szám első személyben elmondott női élettörténete olyan regény, melynek kiindulópontja – „referencialitása” – Mandrik Erzsébet valóságos esetével kerül kapcsolatba, akinek több mint tízéves kálváriája egy lerészegedett és őt megerősszakoló orosz tiszt brutális tetteivel kezdődött abban az időszakban, mikor *A sátán fattya* Tóth Eszterének megerősszakoláson alapuló fikciója is játszódik.

Vagyis: létezik – csak föl kell tární – egy olyan megírt „valóság”-világ, amely különféle formákban, de egymással összeilleszthető módon formál egységes – geokulturális? – térséget, amelynek alapján megszüntethetővé tehető a „valóság” és a „fikció” oppozíciója. Egyetlen nagy szövegtér lehet a kárpátaljai irodalmiság. Olyan területként is elképzelhető sajátos (nyelvi) egység, amely mintegy alapja: „referencialitása” lehetne a szépirodalmi fikcióknak. Szabadabb mozgásteret kapna a hagyományos értelemben vett referenciális olvasat; immár sajátos intertextualitásról is folya az értelmezői beszéd. Így nem lennének az enyészeté azok a művek sem, melyek esztétikai színvonaluk miatt nem érhetnek föl a legjobbakkal mellé: például az ún. lágernaplók, levelek egyként léphetnének föl az egész „málenkij robohoz” kötődő irodalommal – mint geokulturális-kortörténeti jellegzetesség. (Sőt, bizonyos tekintetben az ideológiától megnyomorítottan alkotói pályára lépők rendszerdicsőítő önazonossági megnyilvánulásai is hézagpótló anyagnak szolgálhatnak e térség irodalmiságának a megértésében.³⁰)

Ebben az elképzelésben a teljes „kárpátaljai írásbeliség” fennmaradhat annak bizonyosságául, hogy e térség irodalmi-kulturális törekvése létküzdelemmel összefonódott lett volt valaha, 2011-ben pedig az itt élő szerzők egyik töredék része folytathatónak látja e „hagyományt”. És ebből az irodalmiságból nőnek ki esztétikai minőségükkel azok az alkotások, melyek természetes módon kötődnek e régióhoz, mindemellett, bizonyos érvelés szerint velük kapcsolatban már felesleges szóba hozni – szellemi-érzelmi – származásukat, mondván: az aligha lehet értéke az adott alkotásnak.

³⁰ Ezen szövegek léte ma már nem jelentheti szerzőik leminősítését. Egyáltalán nem a szerzőkkel való szembesítésképpen kellene hivatkozni rájuk, hanem a vizsgálódás az én megformálhatóságának körülményeire irányulhatna. (Balla D. Károly évekkel ezelőtt bemutatta saját ilyen vonatkozású műveit, M. Takács Lajos szerkesztésében pedig 2010-ben napvilágot látott *'Görcsoldó Szél' – A 'Kárpátontúli szovjet magyar' irodalom antológiája 1945–1991* című kiadványa, amely ebben a tekintetben hiánypótló könyv. Edeleny, 2010.

2. 3.

Jelenleg az irodalomhoz kötődő kárpátaljiság tehát megalkotott (nyelvi) valóság-anyag, mely többé-kevésbé ott munkál az egyes szerzők műveiben-megnyilatkozásaiban (helyel-közzel poétikumaiban) ugyanúgy, akár a különféle csoportosulások tevékenységében. Meglehetősen szembetűnő egyértelműséggel van jelen Magyarországon és Ukrajnában (vagy bárhol másutt), papír és digitális alapon, így térbeli-jellegi széttagoltságán túlmutat az eszmei-tapasztalati egybetartozása.

A *Tettben a jellem* megállapítása, hogy a 20. század második felében a kárpátaljinak nevezhető irodalmi-kulturális viszonyok, művek-megnyilatkozások, érvényesülési szembehelyezkedések és lapok önazonosság-formálással összefüggő törekvések voltak, egy évtized múltán is érvényes marad, ám a széttagolódással együtt jelentkező gazdagodás további árnyalását, részletezését igényli.

Három főbb kulturális térben nyilvánul meg, még akkor is, ha léteznek szerzők, művek e tereken, csoportokon kívül. Mindenképp magáért beszélő tény, hogy legnépesebb – 1200 főt számláló – tábora a Magyarországra elszármazottaknak van, a Kárpátaljai Szövetség néven 1989-ben bejegyzett és így működő kulturális csoportosulásnak. (Némely alföldi nagyvárosban helyi szervezete is működik.) E szövetségben belül külön létezik a Kárpátaljai Írók, Költők és Művészek Magyarországi Alkotóközössége, melynek 2005-től *Kárpátaljai Hírmondó* címmel folyóirata is van. („Létrejötténél ott bábáskodott Füzesi Magda költő, Lator László költő, S. Benedek András költő, irodalomtörténész, Katona Tamás történész, a Kárpátaljai Szövetség elnöke, Benda István nyugdíjas újságszerkesztő, Schober Ottó közíró, nyugdíjas színházigazgató, Papp Lászlóné közigazgász.”³¹)

Létszámát tekintve ennek ellenpárja lehet a Balla D. Károly nevéhez kötődő internetes fórum (*BDK blog* és számos más néven elérhető oldal), amely viszont messze nagyobb ismertségnek – és elismerésnek – örvend az előbbinél. Pedig e fórum tagjainak számát legfeljebb családi alapon lehetne egynél nagyobb számmal megjelölni, mégpedig azáltal, ha Berniczky Éva munkássága, valamint Balla lászló – 2010-ben sajnos lezárult – életműve nem minősülne feltétlenül (és teljes egészében) különállónak. Az ezredfordulókör létrehívott digitális fórum nemcsak Balla D. Károly pályáján, hanem az egész kárpátaljai magyar irodalomban fontos cezúra lett, alapvető változásokat idézett elő. Népszerűsége folytán visszamenőleg és előremutatóan egyaránt lényeges törekvéseket – egyéni és közösségi önazonossággal, művészetszemlélettel összekapcsolódó kérdéseket – problematizál, összetett személysége komplex módon van jelen a digitális médiatérben.

E jelentős változás kétségkívül szerepet játszott a harmadik irodalmi-kulturális tér megjelenésében is. Az *Együtt* című folyóirat 2002-es indulása erős közösségteremtő

³¹ <http://www.ksz.egalnet.hu/object.974FF992-507F-410D-AFED-DA650F1C3576.ivy>

csoportosulás lett: magába foglalta a József Attila Irodalmi Stúdió és Alkotóközösség legszebb – 1981 és 1988 közötti – eredményeit, melyek az ún. „élő irodalmiságot” jelentették³² Kárpátalján, valamint az 1989-ben útjára induló *Hatodik Síp* integráló szándékait egyaránt. A 2002 és 2008 között Nagy Zoltán Mihály főszerkesztésével, majd 2009-től Vári Fábián László szerkesztőségi elnök, valamint Dupka György kiadó által jegyzett lap igyekszik összefogni Kárpátalja irodalmát, egyengeti a fiatalok pályáját. Élő kapcsolata van a Kárpátaljai Szövetséggel, a *Kárpátaljai Hírmondó*val.

E három irodalmi-kulturális teret kettőre egyszerűsítheti az, hogy az első és a harmadik inkább papír alapúnak mondható, míg a *BDK blog* elsősorban digitális (és online) természetű. De sem a kettőnek, sem a háromnak tekintett (mediális) térségeket nem tudja egyik jellege sem olyan egyértelműen szétválasztani, mint amilyen egyértelműséggel egymáshoz köti őket az, ami kárpátaljainak mondható: ami egybegyűjti a Magyarországi 1200 főt, amihez akár egyetértően, akár elutasítóan, de viszonyul a *BDK blog* és a különálló szerzők, valamint, aminek klasszikus megjelenítője kíván lenni az *Együtt*.

3. Kárpátaljiság Magyarországon

3. 1.

A kárpátaljainak nevezhető írásbeliség saját közösségének-térségének szellemi-érzelmi tartományát: vonzáskörét, elvont tárgyiasságát hozza létre, miközben azt is bizonyítja, hogy az egyes művek, megnyilatkozások születési helye nem lehet meghatározója ennek. A szerző önmagában hord valami „kárpátaljait”, ami a földrajzi helytől függetlenül beleíródik a műbe. A csoportosulások létrejöttében is ez munkál, ahogy az említett Kárpátaljai Írók, Költők és Művészek Magyarországi Alkotóközössége és a *Kárpátaljai Hírmondó* életre hívásánál sem lehetett másként. Ezt bizonyítják többek közt Füzesi Magda, S. Benedek András, Szöllősy Tibor, Schober Ottó és mások könyvei.

Jelentős érzelmi hozzájárulás és szellemi tőke, hogy olyan neves alkotók is kivallják kárpátaljai kötődésüket, akiknél hosszú évtizedek távolában él e régió egykori képe. Legjobb példa erre Lator László, aki a magyar irodalmi közélet egyik meghatározó tudós alakjaként segítőtje sok kárpátaljai törekvésnek³³ vagy Szepesi Attila gazdag munkássága.³⁴ De ide sorolható Bús Ilona *Pusztafa*, illetve a még csak kéziratban ol-

³² Részletesen lásd: Eperjesi Penckófer János: *Tettben a jellem*, I. m. 48–58.

³³ Lator László az Ungváron 1941 és 1944 között Balla László által szerkesztett „*Hajrá!*” című diáklaptól kezdve, az ugyancsak 1941-es beregszászi *Együtt*ön keresztül szerzője és segítőtje a legutóbbi, a 2002-ben (újra)indult régi-új *Együtt*ig számos kárpátaljai fórumnak, szerzőnek, kezdeményezésnek.

³⁴ Szepesi Attila – egyebek mellett – *Beregi szóttas* című 2002-es versfüzére például jelentékeny módon építi azt a szövegteret, amelyről szó esett, ő maga így vall erről: „*Beregszászi gyermekkorom emlékeiből, hiedelmekből és tájszavakból, hegyek-vizek és virágok nevéből írtam ezeket a verseket. Az ünnepek máig fénylő sziporkáiból az évszázadok tarka ösvényeiből. Madárdalból*

vasható *Modern Miatyánk – A mi regényünk* című műve vagy az Istvánffi Erzsébet név alatt megjelent *Visszapillantó*, ami Füzesi Magda szerint „emlékirat, amelyben Beregszász város lakóinak kollektív emlékezése tárul az olvasó elé”³⁵ (És ezt a tábornot erősítik azon neves magyarországiak, akik munkásságukkal és személyes jelenlétükkel is támogatják e régió (kulturális) létét. Például Pomogáts Béla, Botlik József – és e kör igen szélesre tágítható, hiszen ide vonhatók mindazon irodalomtörténészek, írók, költők, akik odafigyelésükkel régóta közösséget vállaltak az itt élő alkotókkal.

A *Kárpátaljai Hírmondó* 2005-ös létrehozása előtt a Budapesten megjelenő *Véletlen Balett* (1999–2005, szerk.: Lengyel Tamás, Bagu László, Cséka György, Pócs István) című folyóirat ugyancsak közösségformáló teret biztosított a Kárpátaljához kötődő szerzőknek – de minden alkotónak – lakóhelyüktől függetlenül. A laphoz kötődők közül mindenekelőtt Lengyel Tamás három és Bagu László két verseskötetének értékei lettek méltán közismertebbek, Finta Éva munkássága pedig olyan személyességet, önéletrajziságot mutat, ami hiánypótló szövegtérépítés is egyben; nem feledkezve el Györke Zoltán *Határsáv* című önéletrajzi regényéről, de sajátos én-felmutató költészetéről sem, pl. *Zöldár* című kötetéről.

Finta Éva, Györke Zoltán (és mások) munkássága azt is bizonyítja, hogy a kárpátaljiság mibenléte nem csupán a régióban, Ukrajnában (korábban a Szovjetunióban), és nem kizárólag közösségben – pl. Kárpátaljai Írók, Költők és Művészek Magyarországi Alkotóközössége – élhető meg és tartható fenn.³⁶ Györke Zoltán – aki évtizedek óta Magyarországon él, és nem tagja semmiféle csoportosulásnak – *Határsáv* című önéletrajzi regénye például zökkenőmentesen illeszkedik Balla László *A végtelenben találkoznak* című kortörténeti és önéletírásos regényfolyamához, de

meg harangbongásból. Mindez fél évszázad távolából is elevenen él bennem.” A személyesség és a térség összetartozásával kapcsolatban azt mondja: „Ha végiggondolom, mintegy harminc könyvem közül talán egy sincs, amelynek ne volna „kárpátaljai” vonatkozása.” „Álmaimban sokszor az elhagyott, távoli Beregszászon – a Vérke hídján, a Sárók-hegy alatt, az Aranylyuknál meg a Kiserdőben – barangoltam... Hiányoztak az otthoni ünnepek, a közösség megtartó ceremóniái: a húsvét, a pászkakosár, a gyümölcsaszalás az udvaron, a szüreti dínomdánom, a lekvárfőzés, a toklámpások pislákoló szempárjai az őszi éjszakában, a disznóvágás telet köszöntő szertartása, az újbort avatása, a karácsonyi vásár, a betlehemmezők, a szilveszteri ólomöntés, az óesztendő boldondos „kirúgása” az ajtón, meg a többi hangulatos játék. Budapesten egyformák voltak a napok. Alig érzékelttem az évszakok múlását. Kisebb megszakításokkal ötven éve élek a fővárosban, de számomra az otthon ma is Beregszász jelenti. – Együtt, 2005/3.

³⁵ Füzesi Magda: *Fülszöveg*. In: Istvánffi Erzsébet *Visszapillantó*, Ungvár–Budapest, 2003.

³⁶ A „mások” közé sorolható például Boldog János, akinek 2008-as novelláskötete – *Háromnapos ünnep* – kapcsán állapítja meg Pynykó Mária az *Előszó*ban, hogy írásaiból árad „a 70-es, 80-as évekre jellemző életérzés, a semmivel össze nem hasonlítható kárpátaljai lét, az ifúságunk”. Hogy az írások „tagadhatatlanul a nagy Szovjetunió kis csücskében, Kárpátalján” (...) játszódnak, hisz „tortavilla hiányában ugyan hol kanalazták a tortát, ha nem nálunk? Ki volt tolmács az inturisztos barátságvonatokon, ha nem a kárpátaljai magyar diák?” – Kárpátalja, 2008.

ez utóbbi szerző kétkötetnyi visszaemlékezéséhez úgyszintén; árnyalva gazdagítja is a Balla László által megrajzolt világot. Finta Éva munkásságának sajátos személyessége és poétikussága pedig külön részletezésben érthető meg teljesen, de S. Benedek András kultúrtörténeti alapokra épülő tevékenysége is összetett: nem merül ki abban, hogy 2005-től ő lett a Kárpátaljai Írók, Költők és Művészek Magyarországi Alkotóközössége irodalmi tagozatának az elnöke.

3. 2.

A széles értelemben vett kárpátaljai írásbeliségnek – kicsit a személyességnek is – igen fontos része mindazon írások összessége, melyek az 1960-as évek önazonosság-formáló³⁷ kulturális kezdeményezéséhez, majd az 1970-es évek eleji kibontakozáshoz kapcsolódnak. Ha akkor még nem is, de a Szovjetunió szétesése után egyre inkább meglátszott, hogy irodalom- és kultúrtörténeti szemlélet az, mi az *Együtt* című diákújsággal (1966–1967) és a Forrás Stúdió megalakulása után (1967) elkezdődött, Fodó Sándor és Kovács Vilmos hozzájárulásával egyre inkább kiteljesedett, majd leginkább talán S. Benedek András esszéiről munkásságában folytatódott.

S. Benedek András – 2009-ben hirtelen lezárult – munkássága sajátos kultúrtörténeti tevékenység: szinte kizárólag Kárpátaljáról szól, ám 1976-tól Budapesten folyik. „Azt szeretném, ha az itt élő kisebbségi töredék a történelemben és a megfogható földrajzi valóságba ágyazva látná sorsát”³⁸ – nyilatkozta 1998-ban, amikor már három évtizede ezen hitvallása szerint dolgozik. Ezért állít össze „kárpátaljai honismereti olvasókönyvet” („*Itt élned, halnod kell...*”), ad ki „történelmi-kultúrtörténeti vázlatot Kárpátaljáról” (*Tettenérhető történelem*), és ezért foglalkozik behatóan e régió nemzetiségeivel. Ír az itt élő ruszinokról, németekről, zsidókról, románokról, szlovákokról, oroszokról és más nemzetiségekről (*A megmaradás esélyei*). Tiszteletbeli ruszinként látja egybe a kárpátaljai magyar és Rákóczi hűséges népe sorsát (*A gens fidelissima: a ruszinok*), és úgy tekint „a megmaradás esélyeire” velük kapcsolatban is, mint a kárpátaljai magyarokéira: „ennek a történelem országújtára vetett kis népnek önnön léte igazolásában elsősorban saját hagyományaihoz kell visszatalálnia”.³⁹

A történelmi hagyományba ágyazott szemlélet már az első fontos tanulmányból, a *Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában* című dolgozatból kiviláglik, melyet Kovács Vilmosmal írt közösen, és az 1970-es év legnagyobb kárpátaljai kultúrtörténeti eseményének bizonyult, különösképp, hogy a *Tiszatáj*-ban látott napvilágot. Már ekkor érezhető, hogy S. Benedek András személyes meggyőződése mindvégig

³⁷ Részletesen lásd: *Tettben a jellem*, I. m. 33–48.

³⁸ „*Számomra nem adattak meg a megmaradás esélyei*” – Beszélgetés Benedek Andrásal. In: Erdélyi Erzsébet–Nobel Iván *Hazajöttünk hát... hazajöttünk?* Budapest, 1998. 121.

³⁹ S. Benedek András: *A gens fidelissima: a ruszinok*, Budapest, 2003. 7.

határozott értékrendszer-kínálat e régió számára, melyet neves baráti köre – Vári Fábián László, Fodor Géza, Czébely Lajos stb. – nem csak elfogad, de meg is valósít. Ennek kezdete az egykori Forrás Stúdió népköltészeti gyűjtőútjai körül keresendő, kiteljesedéséről pedig a 21. század első évtizede árnyaltan tudósít. Egyenesen „közös nyelvről” adnak számot például Vári Fábián László *Tábori posta* című 2011-es memoárkötetének nyitólapjai, ahol a visszaemlékező megidézi „Béni” (S. Benedek András) alakját, aki épp bizonyos „balladás sorok” által üzent barátjának egy levél lapjain. A „most engem híjnak Fábián Gyulának!” sort az önéletíró dúdolva folytatja: „engem soroztak bé katonának, fényes kardot kötnek ódalamra, széles szíjat karcsú derekamra”, és e „közös nyelv”⁴⁰ ismerete jól mutatja, hogyan függ össze az egykori Forrás Stúdió tagjainál élet és irodalom: személyesség és nyelvi immanencia.

Erdélyi Erzsébet és Nobel Iván kérdésére – hogy „kárpátaljai kor- és sorstársainak verseiben (például Vári Fábián Lászlónál) gyakran szerepelnek motívumként a magyar történelem nagy vereségei: a török harcok, a kuruc-kor, 1848”, és hogy S. Benedek András „több versében (*Vesztett csaták után, Janicsárok, Munkács, Kurucok*) is feltűnnek ezek a motívumok” – S. Benedek András olyan választ ad, ami egyértelmű elutasítása az irodalom élettől történő leválasztásának: „Motívum, témaválasztás?! Lám, a kérdés feltevői is érzik a bizonytalanságot. Sorsunk és a kárpátaljai közösség sorsának jelképrendszere ez: a múlton átszűrt jelen idő”.⁴¹

És ez a szemlélet alakítja irodalomtörténeti jellegű írásait is. Tehát kultúrtörténeti esszéi, költeményei mellett számos tanulmánya, valamint utolsó, 2007-es könyve, a *Készülődés (A kárpátaljai írás)* című „irodalomtörténeti esszéje” töretlen kisebbségi lét- és irodalomszemléletről tanúskodnak. De az is kiténik e kötetből, hogy bizony az egykor fölállított „mérce” szorosan értelmezett minőség szempontja a 21. század első évtizedében komoly és jelentős értékmellőzést hordoz magában. Hiszen mivel lehetne magyarázni azt, hogy Berniczky Éva, Finta Éva – csupán két kiragadott név – egyáltalán nem szerepel a 2007-es irodalomtörténeti esszé lapjain. Pedig az előbbi szerző 2004-es novelláskönyvét csaknem tucatnyi méltatás fogadta Magyarországon, az utóbbi költői teljesítményét öt előző kötete már a kilencvenes években megalapozta. (Balla László ezeroldalnyi kortörténeti regényfolyama, visszaemlékezései mintha nem léteznének, és a sor még folytatható lenne.)

3. 3.

A határokon átívelő és a kárpátaljaiságot összetetten értelmező szemlélet sajátos példája – S. Benedek András mellett – Finta Éva költészete, amely elsősorban Beregszászt, Kenézlőt és Sárospatakot köti össze. Létértelmezése, poétikussága egyszerre igényesen

⁴⁰ Vári Fábián László *Tábori posta*, Budapest, 2011. 5.

⁴¹ „Számomra nem adattak meg a megmaradás esélyei”, I. m. 120.

elvonat tárgyiaság, de ugyanúgy határozott személyesség, önéletrajziaság, amiről *Földközelben* című (ötödik és az első Magyarországon megjelenő) könyve példaértékűen tudósít. Akár ennek magyarázataként értelmezhető a kötet fülszövege, a szerző rövid vallomása: „1990 óta élek Magyarországon, de változatlanul kárpátaljai költőnek tartom magamat. Az indulataimat, látásomat, a megélés mohó s ingerült természetét ott-honról hoztam. Problémalátásomat is. Érzelmi tapadókorongjaimat is. Ha van a versekben valami egyetemes, a magyarországi olvasó is magára találhat bennük.”⁴²

Egyetemesség és regionalitás összetartozásaként is olvashatóak tehát költeményei, még akkor is, ha a következő, 2007-es kötetén – *Vissza a vízöntőbe* – az ajánlás hangsúlyozza: „élményanyagát már nem a szülőföld, hanem az anyaország teremtette”.⁴³ A gondolkodás filozófiai természetű magaslataihoz mindvégig ragaszkodó költészet ez, melyben sajátos emberi – helyenként direkt női-asszonyi – vetületben tűnik föl a tér és az idő: a lét problematikája. Karakteresen egyedi nyelvhasználata a görögséghez kapcsolódó műveltségigényét tartja „földközelben”:⁴⁴ elsősorban két olyan kárpátaljai személyiséghez kötődik ez a költészet, akik meghatározói voltak a régió magyar kulturális életének egészen a Szovjetunió összeomlásáig. Drávai Gizella tanárnőhöz és Horváth Anna grafikus, szobrász-keramikushoz fűződő barátsága mintegy része egész költői megnyilatkozásának: az egyik legszebb példája annak, hogy bizony létezik egy szoros kárpátaljai olvasata is e térség irodalmának.

A szerző legtöbb könyve Horváth Anna grafikáival együtt lett megformálva, és mondhatni, szembeötlő affinitást lehet tapasztalni a kétféle természetű költői-művészi gondolkodás közt: nyelvi kifejezés és vonalvezetés egyazon eszményt képes megidézni. Ám ez csupán a felszín: mély és meghitt emberi-művészi kapcsolat sejlik föl Finta Éva, Horváth Anna és Drávai Gizella között, amiről önálló kötete, *Párkák* (1993) című könyve igényes gondolatisággal tudósít. Átlényegített, de felismerhető alakként szólal meg benne a két párka: a Világosság Asszonya és a Sötétség Asszonya, és érthető az ajánlás – „egykori tanárnőmnek, Drávai Gizellának” – hiszen „szellemi szülőanyjának” nevezi a szerző a tanárnőjét, akinek egész műveltségét, a világban és a kultúrában történő „eltájékozódását” köszönheti. Vagy ahogyan Horváth Annát „egyik Ariadnéjának”, párkájának tekinti, akinek „tudása és tagadása nagy részét köszönheti”.⁴⁵

⁴² Finta Éva *Földközelben*, Miskolc, 1993. *Fülszöveg*.

⁴³ Finta Éva *Vissza a vízöntőbe*, Budapest, 2007. *Fülszöveg*.

⁴⁴ Legutóbbi könyve *Szapphó a szirten* (versek 2006–2007) minden eddiginél jobban hangsúlyozza ezt a görögség-igényt, Pécsi Györgyi pontosan látja ennek lényegét: „(...) e hagyomány klasszikus tónusait és versformáit (különösen a szapphóit) újítja föl, illetve honosítja – a magyar költészeti hagyományokhoz, illetve saját költői ouevre-jéhez”, ... ám a bölcséleti dilemmák, létértelmezések mindig személyes önvizsgálat részeként, eredményeként épülnek verssé, költészetté”. – Finta Éva *Szapphó a szirten*, Miskolc, 2010. *Fülszöveg*.

⁴⁵ „Ötödikes koromban ismertem meg magyartanárnőmet, Drávai Gizellát. Ez több lett, mint ta-

Drávai Gizella és Horváth Anna szellemiségének körében nem csupán Finta Éva tűnik fel. Kárpátalja szinte valamennyi írója-költője, művésze kapcsolatban állt e két népszerű és köztiszteletben álló „párkával”. Kovács Vilmos 1969-ben Drávai Gizellához írt levele is ezt bizonyítja⁴⁶, de az is, hogy a tanárnő 1981-es halála után Balla László Drávai Gizella Kört hozott létre Ungváron az 1980-as évek végén.

A személyességre és az önéletírás-jellegre utal az is, amit Finta Éva mond pályakezdésével kapcsolatban, hogy költői megnyilatkozásának magva valamiféle napló-bejegyzésben keresendő. Abban a gesztusban, amint jegyzetfüzetébe kezdett el még tizenévesen beírni valami „titkosat”.⁴⁷ Ma pedig már így tűnhet fel egy összetettebb „titkosságban” Horváth Annához írt számos költeménye közül az a két vers, mely 2005. október 11-ei keltezésű a *Vissza a vízöntőbe* című kötetében: a *Fél három lehetett délután*, valamint az *Egy fekete macska halálára (Anna halálának napja, egy órával annak előtte)*⁴⁸. De ekként is kezelhető legutóbbi könyvének egész anyaga, amely egyetlen esztendő „naplóbejegyzéseit” tartalmazza: a *Szapphó a szirten* című kötet valamennyi verse alatt ott áll keletkezésének helye és napra pontos ideje.

Ugyanakkor az önéletírás-jelleggel és a személyesség meglétével kapcsolatban senki sem gondolja, hogy az valamiféle kulcs lehet a Finta Éva-féle költészethez, de azt már igen, hogy a kárpátaljaiság gazdag szövésszerű mintázatához mindenképpen hozzájárul. Ez a költői tér (és idő) árnyalni tudja azt a régióhoz kötött (szöveg)valóságot, mely az úgynevezett kárpátaljai olvasatot hozza létre, miközben nyilvánvaló, hogy a Finta Éva-költemények „egyetemes” értékei is elegendőek a maradéktalan esztétikai tapasztalatban való részesedéshez – mindazoknak, akik csakis az adott műre kénytelenek hagyatkozni.

nár-diák kapcsolat. Kiderült, hogy az apámat gyerekkora óta ismerte, s mint kallódó félárva kölyöknek többször megvarrta a fenekén elszakadt nadrágját. Erre apám meghatódva emlékezett vissza. Én egészen a Gizi néni neveltje lettem olyan értelemben, hogy mikor egyetlen családtagja, édesanyja meghalt, sokáig laktam nála szüleim engedélyével.” – Peremiczki Adrienn riportja Finta Évával. In: <http://www.fintaeva.extra.hu/peremiczki.htm>

⁴⁶ „Mert dolgozom, Gizi Néném. Dolgozom. És ezzel a kijelentéssel el is jutottam odáig, hogy megválaszoljam furcsán-kurta levelét. Hogyan írok? Miért kérdezi ezt Gizi Néném? Írok, és ez a lényeg. Most úgy érzem, hogy felszabadult bennem minden pokol, most sokat tudnék mondani. Ha hagynának, ha rám nem tipornak megint. ...én azért jöttem, hogy mondjak valamit ennek a megveszekedett világnak. Én még nagyon keveset mondtam. Még sok minden rekedt meg bennem. Amíg csak ki nem kiáltom, addig nem fordulok fel.” *Kovács Vilmos levele Drávai Gizella tanárnőhöz. Együtt*, 2007./4. 16–22.

⁴⁷ Peremiczki Adrienn riportja Finta Évával. I. m.

⁴⁸ „2005. október 11-én Beregszász talán legnevezetesebb szülőtte, Horváth Anna meghalt. Kapcsolatom nem szakadt meg vele, bár sajnos évek óta nem látogattuk egymást. A művész nő csaknem 81 évet élt. Nekem ma is él. Mivel elszoktam attól, hogy együtt legyek azokkal, akiket szeretek és tisztetek a világban, nem érzékelem Anna halálát. De megírom. Legújabb kötetemben már ott vannak a sirató versek.” In: Peremiczki Adrienn riportja Finta Évával. I. m.

4. Kárpátaljai olvasat (három példa)

4. 1.

A mindenkori személyesség és önéletírás-jelleg szükségszerűen foglal magába bizonyos beágyazottságot, közegességet: ebben az esetben kistérségi-mikroközösségi bensőségeséget. Mondhatni: létezik e műfajisággal összefüggő minor nyelvhasználat speciális valóságra-vonatkozathatósága. Ezért a „kárpátaljai olvasat” kifejezés bizonyos tekintetben szinonimája az önéletírás-olvasatnak, illetve magába foglalja e műfajisággal összefüggő valamennyi jelleget. Amikor tehát a régióhoz kapcsolódó színvonalas művek esetében felmerülő kárpátaljai olvasatról esik szó, akkor a személyesség, önéletírás-jelleg más összefüggésbe történő áthelyeződéséről folyik a beszéd: valójában a művek azon szöveg- és jelentésrétege kerül középpontba, mely a személyesen, önéletesen túl mutat rá a közegességre; „a kárpátaljai olvasat” az adott szöveg világának legfinomabb-legteljesebb árnyalatait is képes észrevenni.

Ennek illusztrálására Finta Éva költői világánál is jobb példa lehet Balla D. Károly 2005-ös könyve, a *Szembesülés*, illetve annak egyik értő méltatója, Bodor Béla értelmezési mintája.⁴⁹ E Bodor Béla-kritika ugyanis fontosnak tartja tisztázni, hogy „referenciális” olvasatot igényel a *Szembesülés*, merthogy az „meglehetősen konkrét kontextusba illeszkedik”: „a kárpátaljai történelem elmúlt évtizedeinek abban a gondolati terében” bontakozik ki, amit „Balla László és Kovács Vilmos konfliktusa határozott meg.” Vagyis: az esztétikai tapasztalat maradéktalanul válásához elengedhetetlennek látszik egy konkrét információmennyiséggel történő olvasói apellálás. Ezért egy kitérő megtételét látja szükségesnek a recenzens, ahol is „kénytelen” szólni a régió „magyar világáról”, leginkább annak Balla László és Kovács Vilmos köré kirajzolódó „nyomort, provinciális tragédiájáról.”⁵⁰ Sőt, a *Szembesülés* szerzőjének irodalomszervezői, azon túlmenően pedig még rokoni-családi szálait is kénytelen szóba hozni.

Bodor Béla a *Messze még az alkonyat* című 2008-as Nagy Zoltán Mihály-mű bemutatásánál is elengedhetetlennek látja a szerző régióhoz kötöttségét felvázolni.⁵¹ Elgondolása szerint az egyes kárpátaljai (élet)művek ismertsége-elismertsége annak marketingjével, konkrétan a világháló lehetőségeivel is kapcsolatba hozható, és példa gyanánt épp a *BDK blogot* hozza fel, ugyanis áttörés az, amit Balla D. Károly az új évezred első évtizedében honlapjának létrehozásával hajtott végre, és ma is „példás működtetésével” tesz. Figyelemre méltó, hogy ami egy évtizeddel ezelőtt, a *Tettben a jellem* vizsgálódásának lezárása idején még nem látszott, mára nyilvánvaló lett: e korszerű műhely létrehozójának szándékai úgy jártak együtt bizonyos közösségtől való elfordulással, valamint újfajta közösségvállalással (facebook, twitter)⁵², illetve

⁴⁹ Bodor Béla *Gravitációs csapda* (Balla D. Károly: *Szembesülés*) *Alföld*, 2006/9.

⁵⁰ Bodor Béla. Uo.

⁵¹ Bodor Béla. *Keskenyregény – Nagy Zoltán Mihály: Messze még az alkonyat*, *Alföld*, 2009/9.

⁵² Balla D. Károlynak a 2000-ig közzétett munkái magukba foglalják mindazon gondolatait, melyek

az individuuum elsődlegességének deklarálásával, hogy a szerzői személyesség, az önéletírás-jelleg egyáltalán nem szűnt meg, így a kárpátaljai olvasat sem (egészen).

A „műfajváltó remeklésnek” minősített 1993-as *Kis(ebbségi) magyar skizofrénia*⁵³, a 2000-es (esszé pályázat-nyertes) *Kisebbségi áramszünet a schengeni fal tövében*, valamint *A hontalanság metaforáinak* (2000) igen élénk érdeklődést kiváltó diskurzus után a publicisztikák, esszék, vallomások műfajiságát, de annak sikereit is magába tudta olvasztani a *BDK blog*. 2000-től évről évre egyetlen nagy személyességgé, önéletírási médiaterré változott: Magyarország felől „a régió kultúrájának legfontosabb reprezentációjaként”⁵⁴ is felfogható fórum lett. Mondhatni, a *BDK blog* olyan önvizsgálati médiatér, amely megkísérli összekötni a klasszikus napló és önéletírás műfaját a digitális-információs korszak írói (blogger)személyiségének életformájával.

A rendszeresített, nagy szorgalommal végrehajtott különféle blogbejegyzések szövegvilágából, valamint magyarországi – elsősorban papír alapon megjelenő – orgánumokban is közölt gondolatokból állt össze a 2000+-3. *Az ezredforduló hét esztendeje, Egy mandzárdőr naplójegyzetei* (2007) és a *Magyarul beszélő magyarok* (2008) című könyv, mely a megnyilatkozó „önvizsgálata” és „önfejlődése”⁵⁵ révén nemcsak a 2000 előtti három nagy sikerű kötet publicisztikáinak, esszéinek, vallomásainak és „írójegyzeteinek” folytatása lett, hanem a közben megjelentetett *Szembesülés* is rokonságot mutat.

Lengyel Tamás megállapítása, miszerint „Balla D. Károly kiváló elemző elme”, így nála „az értekező műfajt, esszéit, cikkeit, naplóját” gondolja „a legizgalmasabbnak”⁵⁶, (minőség-megítelő tartalmán túl) egyszerre utalhat egy nem-régiós (többségi? magyarországi?) és egy kárpátaljai olvasat meglétének konklúziójára.⁵⁷ Az előbbit – a *Szembesülés* kapcsolatban – számos értő elemzés gyarapítja már, ám az utóbbi, egy kimerítően alapos kárpátaljai olvasat még mindig várat magára. Különös tekintettel a *Szembesülés* műfaji különlegességére, a szöveg által játékba hozott környezet létező tartalmaira, illet-

alján a kárpátaljai irodalmi-kulturális (társadalmi) viszonyokba beágyazott személyiség érzévekkel megindokolja a szükségeszerű kárpátaljai változásokat: az individuuum és közössége között kialakult – évtizedekre visszanyúló – viszony felülvizsgálását. Hamarosan egyértelmű vonalak rajzolják ki azt a nem kárpátaljai közösséget, melynek értékei vállalhatóak számára. A szuverén személyiség írói munkássága mellett a hírek, események, politikai és közszereplők körüli helyzetek kommentálásával, szimpátiáinak kivallásával ilyenformán vállalja szuverén voltának mérlegelhetővé válását.

⁵³ Görömbei András: *A kárpátaljai magyar irodalom főbb sajátosságai* In: *Létértelmezések*. Miskolc, 1999. 198.

⁵⁴ Bodor Béla. *Keskenyregény*. I. m.

⁵⁵ Balla D. Károly: *2000+-3. Az ezredforduló hét esztendeje, Egy mandzárdőr naplójegyzetei*, Pécs, 2007. Borító.

⁵⁶ Lengyel Tamás: „...önerőből maradtam senki” In: Lengyel János: *Halott ember karácsonya*, (interjúk) Ungvár–Budapest, 2009. 92.

⁵⁷ Lengyel Tamás (1971) Kárpátalján élt 1995-ig, így bő ismeretei lehetnek e régió viszonyairól, ugyanakkor az immár másfél évtizednyi magyarországi életvitel is feltételezhetően alakított világlátásán és értékítéletén...

ve a rejtett tartományok, nevek, vonatkozások lehetséges dekódolására. Mindenekelőtt azon személyiség-alakulást⁵⁸ követve nyomon, mely a felsorolt kötetek mindegyikét érinti, de amelynek eddigi „legizgalmasabb” darabja – kétségtől – a *Szembesülés*.

4. 2.

A kárpátaljiság más jellegű, de ugyancsak maradandó esztétikai minőségben történő megjelenésére is lett „legizgalmasabb” példa az új évezredben⁵⁹, mégpedig a *BDK blog* közvetlen közelében – Berniczky Éva munkálkodása által. Bodor Béla egyenesen „külön szerencsének” mondja, hogy „Berniczky Éva történetesen Balla felesége, és így mindkettőjük írásai hozzáférhetők a honlapon”.⁶⁰ Érthető az öröm és észrevétel, hisz nyilvánvaló, hogy szerencsés „véletlenségek” és korszakonként változó kritériumok közrejátszásai határozzák meg a mindenkori kortárs kanonizációs törekvéseket⁶¹, most jelesül azt az irodalmi tudatot, melyben Berniczky Éva az elmúlt évtizedben eddig Kárpátalján soha nem látott módon lett a legszélesebb körben elismert íróvá.

Ámde tévút az a következtetés, mely szerint a „technikai hatóerők” már Horváth János által is fontosnak tartott elemei közül például kizárólag a nagy nyilvánosság, avagy a „személyes ismertség”⁶² javára lenne írható *A tojásárus hosszúnappja* (2004) és a *Méhe nélkül a baba* (2007) recepciója-sikere. (Még akkor is, ha szerzőtől kezdve mindenki számára nyilvánvaló, hogy a kiadói marketing szerepét nem lehet mellékesnek minősíteni ebben.) E két könyvet jogos siker érte, és a 2010-es folytatás, a *Várkulcsa* című novellagyűjtemény meg is erősíti ezt: egy kidolgozott, meg- és átgondolt, személyességgel megerősített, egyénített alkotási technika eredményes alkalmazásáról tudósítanak e kötetek.

A szerző *Égen járó Kismanó* (1996) és *Fejezetek az üvegházból* (1999) című kiadványainak meséiben gyökerező írástechnika és szövegvilág legtermészetesebben a mágikus realizmus számos ismérve szerint válik jól leírhatóvá, de a kritika által Bodor Ádám-inak mondott attitűd sem mondvacsinált megállapítás vele szemben, amint kétségtelenül igaz a költői-lírai hajlam prózában történő megvalósulását tapasztalni benne. Az sem félreértés, ha az adomamondás mikszáthi hagyománya vagy annak Esterházy

⁵⁸ Balla D. Károlynak az irodalomról, közéletéről, szerepvállalásról szóló gondolkodásváltozását kísérelte megragadni (több-kevesebb sikerrel) a *Tettben a jellem* is egy ún. belső szemlélődés által, amikor – mondhatni – kulminációs pontjához ért a körülötte kialakult irodalmi diskurzus – elsősorban Kárpátalján. I. m. 214–243.

⁵⁹ A *Tettben a jellem* elsősorban szövevényes történetmesélést, ironikus és groteszk elemeket lát a Berniczky Éva-prózákban, de a szerző azóta megjelent önálló kötetekben (2004, 2007, 2010) más funkciót nyer a történetmesélés részletezése, az egyes esztétikai elemek pedig erős egyediességben mutatkoznak.

⁶⁰ Bodor Béla: *Keskenyregény*, I. m.

⁶¹ Amelyek aztán tudvalevően változnak, kikristályosodnak, folyamattá alakulnak.

⁶² Horváth János: *Irodalmunk fejlődésének főbb mozzanatai*. Budapest, 1976, 18–22.

által „felironizált” változata – illetve: ezek ötvözete – felől közelíti meg a kritika e szövegeket-műveket. Mindemellett nem tekinthető teljesnek a példa nélkül álló gazdag értékelés: számos nyelvi-jelentésbeli finomság felszínre kerülhetne még egy kárpátaljai minősülő olvasatban, hiszen ez a szövegvilág magába foglal egy olyan nyelvérzékelést, világlátást, -tapasztalatot, mely ezáltal szerezhette érvényt önmagának.

Érezni egy nem mellékes vagy véletlen szerzői irányultságot a kevert (hibrid?) nyelvi-gondolkodásbeli kárpátaljai jellegzetesség megragadhatóságát illetően. Ennek igen szép és költői természetű példája a *Méhe nélkül a bába* egyik „naplóbejegyzése”, mikor az „*oj, párdontye*” kifejezés hagyja el a megformált kislányszereplő száját. A *pardon* és a neki megfelelő orosz *izvinyitye* (’elnézést, bocsánatot kérek’) szavak keveredése-összevonása hozta létre a szláv „*oj*”-jal is megtoldott (bájos) bocsánatkérést, majd pár sorral lejjebb a „*holubi buduty gracijnyi*” kifejezéssel meg is erősödik ez a szóalkotás-nyelvérzékelés: sajátos kommunikáció.⁶³ ’A galambok megköszönik’, avagy ’hálásak leszek’ jelentésben-kifejezésben a „*gracijnyi*” ugyan-csak ezen nyelvérzékelés eredménye, csak itt már a nemzetközileg ismert (spanyol) *gracias* kap szláv hangzást annak megfelelő nyelvi elemkiegészítéssel. Ennek háttere valószínűleg az a nyelvi-kommunikációs „természetesség” – hangzás – lehet, ahogyan sokszor megértetik magukat e régió magyar lakói feltételezve a másíkról, hogy az oroszul vagy ukránul, sokszor a ruszinság – a gens fidelissima – ugyancsak sajátosan kevert nyelvén beszél.

Így válik természetessé, hogy e „naplóbejegyzésben” például a mézespuszdedli inkább többször „*pjányik*”, semmint a neki megfelelő magyar szó. Tudniillik a kötetben rendszeresen fel-felbukkanó idegen szavak a kárpátaljai olvasatban „másként idegenek:” ismerősen cseng a *szanyitárka*, *akuserka* vagy a *fortocska* (takarítóaszszony, bába, szellőzőablak), de a ritkábban használatosaknál sincsen fennakadás.⁶⁴ Az olyan jelentésbeli-asszociációs helyek pedig, mint amelyet például a *Mokrinka* tulajdonnév, szó ’nyirkosság, nedv’ jelentése hoz létre, a mágikus realizmus névmágiáján – így a poétikai jellegzetességen – túl, sajátos, régiósnek nevezhető esztétikai tapasztalat birtokába juttatják az olvasót. Ugyanis a köréje – jelesül a Mokrinka köré – épülő efféle mondatok, hogy „*árvíz után született, gyerekei is árvíz után jöttek a világra*”, „*testében az örökkévalóságot szolgálva keringtek a nedvek*”,⁶⁵ a szláv jelentés, illetve annak „*kiáradása*” nyomán jöhetnek létre.

Ezek csak kiragadott példák. Számosnál is több efféle tapasztalás utal arra a ki-

⁶³ Berniczky Éva: *Méhe nélkül a bába*, Budapest, 2007. 21.

⁶⁴ Az első két kötet tartalmaz idegen szavak magyarátát, de az egyedi – *párdontye*, *gracijnyi*... – nem szerepel köztük. A kötetekben felsorolt „idegen szavak” ha nem is mind tartoznak a fent említett kárpátaljai standardhoz, a(z egyetemes) magyar standard nyelvhez, a kárpátaljai olvasatban nem értelemzavaróak, sőt esztétikumhordozó funkcióba lépnek.

⁶⁵ Berniczky Éva: *Méhe nélkül a bába*, I. m.,13.

mondottan kárpátaljai nyelvi-kommunikációs létezésre, amely meghatározó része a szerző prózapoétikájának, annak, amit ő „*az én Kárpátaljám*”-nak nevez.⁶⁶ Az általa „leképezett hegy-, víz- és emberrajz”⁶⁷ – a többi kárpátaljai szerző környezet- és régiótapasztalásával együtt – a komparatistika izgalmas terepéül szolgálhat, hiszen az ukrán – esetleg ruszin – próza technikáival és világával történő összehasonlítás talán még az irodalom funkcióján túlmenően is hasznos lehet a kárpátaljaiság meg- és önértéke számára – beszéljenek bár az itt lakók magyarul, oroszul, ukránul vagy éppen ruszinul, esetleg egyéb nyelveken.⁶⁸

4. 3.

Az idézett „külön szerencse” – más familiáris szál kapcsán – de érthette volna Balla László szövegeit is, ám az ő művei jelenleg nemhogy a nagyvilág előtt, a digitális szférában, de még Kárpátalján, papír alapon sem ismertek olyan széles körben, mint a Szovjetunió fennállása idején. Pedig a Balla László-oeuvre azon része, mely az utóbbi két évtizedben született, homlokegyenest mást mutat az 1990-ig létrehozotthoz képest: ezek a művek ideológiamentesek, a „szocialista realizmus” rekvizitumai híján nincs bennük propaganda, agitáció, rendszerdicsőítés, sematizmus, „sugárzó optimizmus” – mindez a letűnt rendhez és korhoz tapadt korábbi könyveinek a sajátja maradt.⁶⁹

⁶⁶ „Ez az én Kárpátaljám, gyűlöletes és szeretnivaló, taszító és fogva tartó, bonyolult és átlátható, szürke és színpompás, amilyenek bárhol a világon a szülőföldek. A valóságban nincs ilyen, ugyanakkor nagyon is létezik.” *Ez az én Kárpátaljám* – Nagy Gabriella beszélgetése Berniczky Évával. In: <http://www.litera.hu/hirek/ez-az-en-karpataljam>, 2010. május 19.

⁶⁷ Nagy Gabriella beszélgetése Berniczky Évával. I. m.

⁶⁸ Ezzel kapcsolatban lásd Penckófer János: *Piknik és vendéglátás. Kárpátokon innen és túl (Egy régióra épülő kortárs ukrán kisprózai antológia)* című írását. (Megjelenés előtt a *Nagyvilágnál*.) Ez a fordításkötet egyébként régiós elvre épül: az a kiindulópontja, hogy az egykori Osztrák–Magyar Monarchia részét képező vidékek – köztük természetesen Kárpátalja – mai ukrán szerzői mutatkoznak be. Például e kötetben szereplő Volodimir Fedinisin *A Fehér Holló ünnepe* című írásának hasonló a kiindulópontja, mint a *Várkulcsa* szerzője által megfogalmazottaknak: „Azt játszottam, hogy körbe írom a várat” – az ungvári várat. „Szép fokozatosan haladtam, leírva a lehető legkisebb és legnagyobb köröket. Aki ismeri a környéket, az a novellákat olvasva pontosan beazonosíthatja, hol kelnek életre a figurák...” (*Ez az én Kárpátaljám* – Nagy Gabriella beszélgetése Berniczky Évával. I. m.) Ugyanis az ukrán szerző szintén az ungvári várból indul ki, mondván: „Az ungvári vár egy olyan ritka és patinás hely, ahol bárhogyan fordult a történelem kereke, jöttek és mentek az évszázadok, és változott a tudomány állása, a Fehér Holló-dinasztia valamelyik tagja vagy tagjai mindig ott fészkeltek a közelben. A vulkanikus eredetű Várhegyen épült erődítmény tetejéről Ungvár csodálatos panorámája tárul a látogató szeme elé. A vár úgy csúcsosodik a város fölé, mint egy sziget, egy kemény kőszikla a tengerben, mely körül, mint a kék tenger vize, hullámszik és lüktet a zöld táj, az Ung völgye.” – *Kárpátokon innen és túl*, Ungvár, 2009. 52–53.

⁶⁹ A Balla László szemléletváltozásával kapcsolatos részletezett értékelés megtalálható: *Tettben a jellem*, I. m. 168–213.

A *végtelenben találkoznak* című „kortörténeti regényfolyam” 1990-től 2001-ig megjelent hat kötete: *Azt bünteti, kit szeret*, *A Nagy Semmi*, *A végtelenben találkoznak*, *Borbélyműhely a Vakhoz*, *Ároni áldás*, *A lét határán*, valamint a hozzá lazábban kapcsolódó *Lali az oroszlánbarlangban* és a *Szobor a főtéren* olyan terjedelmes és egységes alapszövegnek tekinthető, amely felülírja a szerző korábbi könyveit, de egyben fel is tárja e régió magyarságának sajátos, 20. századi kálváriáját. Ennek szerkesztése a 21. századi egy kerek évtizede.

A történelem és az emberi hányattatás összefüggései közepette tűnnek föl a regényfolyam központi szereplői, akik egy-egy tulajdonságuk, jellegzetes érvényesülési elképzelésük vagy tetteik egész rendszerén keresztül hivatottak megértetni a valóságos Balla László emberi-alkotói magatartását, eszmékhez kötődő világlátását, sorsszerű tevélyégeit, ambícióit, vállalásait: mindazt, ami alapvetően határozta meg Kárpátalja irodalmi, kulturális helyzetét a Szovjetunió fennállása idején. Ugyanis e „regényfolyam” hatalmas anyagára épül a 2002-es és a 2009-es önéletírása: a *Szegény ember vízzel főz – Életem a Kárpáti Igaz Szó, visszaemlékezések 1947–1987*, valamint az *Ifjúságom: volt egyszer egy akadémia, visszaemlékezések 1927–1946* című két kötete. De megfordítva is észlelhető az egymásra utaltság: sok esetben az önéletírás ad kulcsot a kortörténeti regényfolyam teljesebb megértéséhez. Továbbá: mind a regényfolyam és az önéletírás, mind az *Árva aranyesők* (2004) száz tárcája, az *Őszi nyárfák* (2006) válogatott novellák, tárcák, kisregények gyűjteménye, valamint három verseskötete – *Ikebana* (1993), *Vakrepülés* (2006), *Fényimádat* (2010) – szintén szoros összetartozást mutatnak, hiszen a nagyfokú személyesség ismétlődő motívumai és helyzetei rendre kiegészülnek egymással.

A régió szélesedő, egyre inkább kirajzolódó referenciateréhez Balla László szöveganyaga az egyik legalaposabb és legfontosabb hozzájárulás: a kárpátaljiság megértésének nélkülözhetetlen könyvei ezek. Egy ismert ember egész élete tárul föl bennük a történelmi viszonyok közepette. Sokszor magyarázatokként olvashatóak bizonyos részek. Helyenként Balla László különféle funkcióiban felvállalt tetteinek magyarázkodásul is értelmezhetők – például a Kovács Vilmosmal történt összeütközése, számos újságcikke, „szovjet-magyarok”-féle „elmélete” –, tehát ilyenformán forrásanyag is.

Egyszerre szolgálnak adalékul a kárpátaljai képzőművészet nagyjainak életéhez, de leginkább az irodalmi-kulturális helyzetmegértéséhez, az irodalmi intézményrendszer és irodalompolitika alakulásához, a legelső önszerveződéshez, amely később a polgárjogi mozgalom csírájának minősült; sőt, még a kisebbségi magyar iskolai tananyaghoz is, hisz Balla László különböző tisztségei és vállalásai révén befolyással volt mindezekre. De az 1951-től 2010-ig töretlen rendszerességgel megjelenő könyvei egy hosszú időre megtévedt ember életének dokumentumaiként is olvashatóak, aki munkásságának utolsó két évtizedében feltárta személyiségének ellentmondásos

hajlamait, sorsát, érzéseit, törekvéseit; beszélt testi, lelki, szellemi adottságairól, érvényesülési vágyairól, aminek háttérében a magyarság 20. századi történelme áll.

A kárpátaljiság létezésének eddigi legterjedelmesebb bizonyítéka is lehet ez az életmű. A személyiség változó meggyőződéseinek sikerorientált magatartásán túl vallja a munka örömét, a szorgalom felemelő és emberformáló szépségét, a család nélkülözhetetlenségét. A családtagokra, a tanárookra, a barátokra, az ismerősökre, a küzdőtársakra való emlékezésével végső soron a közösséghez tartozás feltétlen fontosságát hirdeti. Karakteresen gyengéd vonzódás sugárzik e könyvekből a növényvilághoz, mondhatni: annak emberi természetéhez.

Balla László a kárpátaljai magyar irodalom hat évtizedének meghatározó – Janus-arcú – alakja, munkálkodásának az egyes alkotói pályákra tett korántsem áldásos hatása az érintettek visszaemlékezéseiben helyenként még most is vissza-visszatér. Leginkább az egykori Forrás Stúdió s az *Együtt* című diáklap köré szerveződött pályatársaknál lehet ezt tapasztalni. És egyáltalán nem mellékes az sem, hogy részben ugyancsak az ő munkálkodásához történő kényszerű viszonyulás alakította sok éven keresztül Balla D. Károly *Szembesülés* című alkotását.

5. Kárpátaljiság – közösségsszervezés

5. 1.

Az *Együttet* újraindító szerkesztők, valamint a kiadó (és közvetetten a benne publikálók) által létrejövő csoportosulás⁷⁰ alakít – harmadikként – olyan kulturális egységet-önállóságot, amely elsősorban nem Magyarországon, nem is kiváltképp a virtuális térben, hanem Kárpátalján, nagyrészt „papír alapon” folytatja e régió évtizedek óta formálódó jellegzetességét.⁷¹ Ugyanis tevékenységében az a lapalapítással-szerkesztéssel összefüggő magyar (írói-olvasói) közösségsszervezés fedezhető fel, melynek kezdetei az

⁷⁰ A lap a Magyar Írószövetség Kárpátaljai Írócsoportjának folyóirataként határozza meg magát. Az első évfolyam (2002) impresszumában feltűnő nevek pedig – Dupka György, Füzesi Magda, Horváth Sándor, Kőszeghy Elemér, Nagy Zoltán Mihály (főszerkesztő), S. Benedek András (főmunkatárs, alapító-főszerkesztő 1966–67), Vári Fábán László, Fodor Géza, Gortvay Erzsébet, Tárczy Andor, Zselicki József – valamiféle konszenzuszfelmutatásként is hatottak. Különösképp, hogy azokban az időkbek deklarálta kivonulását a kárpátaljai magyar irodalomból Balla D. Károly, aki döntésének indoklásában nyílt kritikát fogalmazott meg a kárpátaljai közösséggel, az alkotók közösségi szerepfelgóságával szemben. 2011-ben a szerkesztőbizottság felállása a következő: felelős kiadó és lapigazgató: Dupka György, elnök: Vári Fábán László, szerkesztők: Csordás László, Bakos Kiss Károly, Zubánics László, Fábán Zoltán, védnökök: S. Benedek András, Pomogáts Béla, tanácsadók: dr. Botlik József, Fodor Géza.

⁷¹ Az újraindított *Együtt* 2002-es harmadik száma tartalmazza Lator László kedves levelét, melyben szól egy bizonyos, ugyancsak *Együtt* című, 1941-ben életre hívott diáklapról, a Beregszászi Magyar Királyi Gimnázium ifjúsági lapjáról. Ilyenformán tisztázott az 1966/67-ben Ungváron indult, szamizdatnak is nevezett *Együtt* névadási előzményei – melyet aztán államrendészetileg tiltottak be 1967-ben.

1966/67-es ungvári *Együtt* című diáklap s a Forrás Stúdió körül keresendők, megvalósulása viszont a József Attila Irodalmi Stúdió 1980-as évekbeli munkáját dicséri, amikor is létrejött az ún. Alkotóközösség, valamint – nem utolsósorban Balla D. Károly szervezői igyekezete révén – napvilágot látott az első önálló irodalmi orgánus, a *Hatodik Síp* (és aztán a többi folyóirat, mert a történelmi helyzet [1989/90] kedvezően alakult).

Már az *Együtt* (újra)indulásakor (2002) megfogalmazódik egy efféle összetett törekvés, tudniillik az egykori alapító-főszerkesztő – S. Benedek András – és az új főszerkesztő – Nagy Zoltán Mihály – külön-külön is rámutatnak az együttes fellépés, az összefogás-közösségszervezés fontosságára. Nagy Zoltán Mihály azt is megjegyzi, hogy „a régi *Együtt* szellemiségével történő természetes azonosulás szűkíti a kört: nem lehetnek méltó vitapartnereink a nemzet örökbecsű értékeinek lebecsülői és kigúnyolói, az életképes hagyományok elsorvasztói.”⁷² Ezért aztán, mikor a harmadik lapszámban már úgy szól a főszerkesztői tudósítás, hogy „mindössze egy (1) fő jelentette be az elhatárolódását”, tehát – értelmezése szerint – megszűnt „a megosztottság” veszélye, az valamiféle közösségi megállapodottság létrejöttéként hatott.

Az *Együtt* köré szerveződő munkatársak, szerzők 2002-ben mindannyian elfogadják a lap kínálta publikálási lehetőséget. Ezzel viszont figyelmen kívül kerül, hogy a kiadó – Dupka György – politikához kapcsolódó tisztségei, valamint támogatókként a lap impresszumában megnevezett (érdekképviselői) szervezetek az *Együtt*et nem is egy szállal az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség politikai közösségszervezéséhez kötik. Pedig ez utóbbit a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetségből kivált aktivisták hozták létre mintegy szembehelyezkedve azzal a hagyománnyal (aztán sokszor e hagyomány érdekében emelve szót), melynek előzményei Kovács Vilmosnál, a régi *Együtt*nél, a Forrás Stúdiónál, Fodó Sándornál: a KMKSZ-t létrehívó eszméknél keresendők.⁷³

Múltértelmezés és politikai beágyazottság ilyenformán összekuszáltatott identifikációt tételez, ugyanakkor előfordulhat, hogy mindez értelmezési tévút, és a folyóirat körül munkálkodók másban: éppen abban érdekeltek, hogy végre létrejöjjön már a politikán felülemelkedő összefogás, és az 'együtt' minőségi megvalósulás legyen. Mindenesetre a lap – közösségszervezésével együtt – olyan irodalmi-kulturális tér lett, melyet a szerzők leginkább valamiféle keretnek tekintenek. Tartalmát az ő műveik,

⁷² Nagy Zoltán Mihály: *A folytatás felelőssége. Együtt*, 2002/1.

⁷³ Az identifikációs és eszmei-elvi következetlenségek nem problematizálódtak: az *Együtt* (írói-olvasói) közösségszervezése ezeket mintegy félretéve végzi azóta munkáját. Hét évig Nagy Zoltán Mihály nevéhez, 2009-től pedig a Vári Fábán Lászlóhoz kötötten tölti be a hagyományos, papír alapú kiadvány szerepét. Ugyancsak 2009-től a szerkesztő Zubánics László neve erősíti a lap egyféle politikai színezetét, ám az *Együtt* szerkesztői által biztosított tér csupán keret tud lenni: annak maradandó tartalmát a politikától független alkotói poétikák-törekvések esztétikai értékei adják.

szövegeik adják, melyek többnyire esztétikai problémamegoldásként kezelik a kárpátaljaiságot: az életet, a nyelvet; tehát korántsem politikai kontextusban, hanem sokkal inkább valamiféle régiós olvasatban tudnak feloldódni – teljesen és elsősorban.

5. 2.

A Kárpátaljához kötődő irodalom jelentős részét csupán reprezentálja az *Együtt*. Nem valószínűsíthető, hogy az egyes tendenciák, irodalmi-megszólalási formák, műfajok dominanciáját bármilyen formában befolyásolhatná közösségszervezése. Így lehetett ez első megjelenési korszaka idején, valamint utána, évtizedekig, mikor „a művészi igényű kárpátaljai írásbeliség elsősorban az alanyi lírai műnemhez kötődött”,⁷⁴ és aligha van ez másként jelenlegi, új korszakában. Amikor is egyre inkább helyreállni látszik az egyensúly: prózából és lírából az új évezred nagyjából egyforma mennyiségben produkál új műveket. Bertha Zoltán összegező tanulmánya már 2009-ben⁷⁵ észrevette ezt a kiegyenlítődő tendenciát, 2011-re pedig az is nyilvánvalóvá lett, hogy (a prózán belül) mind az idősebb generáció képviselőinél, mind a fiatalabbaknál ugyanúgy jelentkezik – ha nem is mindig kiváló minőségben – a személyesség, az önéletírás jelleg, attól függetlenül, hogy kapcsolatban állnak-e az *Együtt*tel vagy sem.

A kárpátaljai magyar irodalom megalapozói közül az új évezredben a költő Fodor Gézánál⁷⁶ megszaporodnak az esszék (tanulmányok, kritikák), és az ő nevéhez (valamint részben a Nagy Zoltán Mihályéhoz) kötődik az a személyeskedésről árulkodó műbírálatvita, mely az *Együtt* keretein belül zajlott, és a pályakezdő Pap Ildikó két regénye – *Holtunkiglan* (2006), *Táltosok* (2008) – közül az utóbbiról, elsősorban annak tematizált hibáiról szólt. A diszkusszió nem terjedt ki az első regényre, például annak személyességjellegére, az önéletrajziaságot problematizáló tulajdonságaira, illetve a kárpátaljai magyar – és női – lét (kezdetben a Szovjetunióhoz, majd Ukrajnához kötődő) sajátosságaira, egyediségére. Ugyanakkor ez a vita részleges, de tanulságos bepillantást engedélyez a kárpátaljai irodalomértés ugyancsak bizonyos közösségi kötődésre (Forrás és József Attila Stúdió) visszavezethető lassú (át)alakulásába.⁷⁷

⁷⁴ Bertha Zoltán: *Fiatal nemzedék a kárpátaljai magyar irodalomban, Együtt*, 2010/1.

⁷⁵ Bertha Zoltán: *Fiatal nemzedék a kárpátaljai magyar irodalomban*. I. m. Elhangzott 2009. november 26-án a Magyar Írószövetség konferenciáján, melyet *Határtalan irodalom* címmel rendezett.

⁷⁶ Fodor Géza költői értékeit méltatta a *Tettben a jellem*. I. m. 126–153. A lapokban publikált és a 2007-es kötetben – *Hamvazó Hold a jávoron* – megjelent versek lényeges változást nem mutatnak; bizonyos népköltészeti elemek felé fordulva a szerző gazdagítja költői eszköztárát, eddigi életművét.

⁷⁷ Fodor Géza és Nagy Zoltán Mihály vitájához többen hozzászóltak. Így az *Együtt* 2009-es, 2010-es számaiban a *Táltosok* nagy teret kapott, de az első regény, a *Holtunkiglan* nem került bemutatásra. Pedig a szerző megjegyzése szerint a *Holtunkiglan* című könyv megjelenése után „pillanatok alatt elfogyott, és kézzől kézre jár”. „Olyanok olvasták el napok alatt, akik még életükben könyvet nem fogtak a kezükbe.” In: *Kárpátaljai Hírmondó*, 2007. december. A könyv egyébként olyannyi-

A *Holtunkiglan* világa teljesen a kárpátaljiságban fogant, de érintkezik a magyar–ukrán határátjárás megélhetéssel egybefonódott létezésével is, mint például Nagy Zoltán Mihály 2003-as regénye, a *Páros befutó*. Mindkét regény hagyományos próza. Ám e prózaformálás csak kivételnek tekinthető a Nagy Zoltán Mihály-életmű s az új évezred törekvései között. Nagy Zoltán Mihály ugyanis láthatóan korábbi műfajegyesítő erőfeszítései szerint kívánja alakítani műveit: új trilógiájában is egymáshoz közelíti a lírát és a prózát.⁷⁸ Olyannyira határozottan látszik ez az egyébként évtizedekre visszavezethető törekvése, hogy technika és műfaj meghatározásának kérdésében immár maga dönt: az első részben – *Messze még az alkonyat* (2008) – „versesregény-variáció”-ként jelöli meg új művét. És e könyv, valamint a folytatás – *Fogyó fényben* (2010) – semmiképp sem hagyományos próza, de nem is költemény. Lirizált beszéd és epikai tartalom egymáshoz közelítése, mely mindenképpen fikciónak veendő, bármennyire is lett személyessé formálva, bensőségessé téve a beszélő hangja, és tartalmaz bizonyos megfeleltethetőségeket. A megnyilatkozó: az özvegy öregember megkonstruált személyiség; prototípusai ott morfondíroznak morálon, igazságon már a *Fehér Eper* (1988) elbeszéléseiben.

Egészen másként alakul Vári Fábrián László alkotói személyessége, hiszen már az újrainduló *Együtt* 2002-es első számában olvasható *Tábori posta* című önéletrajzi prózája, pedig a szerző – Fodor Gézához hasonlóan – elsősorban költőként ismert. Tehát egy műfajváltás okán is feltűnést keltett a *Tábori posta*, így lett 2011-re önálló memoárkötetté, amely kárpátaljiság-értés, de önarcképrajzolás is egyben. Továbbá fölfedezhető benne a nyelv, az otthon, a családi, baráti közösség gondja, kultúrtörténeti vonatkozásaival pedig a Forrás Stúdió (a régi *Együtt*) időszakát is érinti. Önéletírás, mely témáját tekintve úttörő vállalkozás: fiatal kárpátaljai magyar férfiaknak az egykori szovjet hadsereghez fűződő emlékelmondásaihoz is csatlakozva egy letűnt kort idéz meg, de a sorkötelezettség fennálló – immár ukrán – valósága miatt most is létező problémát érint.

A műfajváltás mellett a műfaji folytonosságot jelentő 2010-es *Jég és korbács* című Vári Fábrián László-verseskötet megőrzi a régről ismert személyességjellegét, amely közösségépítésnek is nevezhető. A Fekete Gyulának ajánlott kötet címadó verstől kezdve számos olyan költeményt tartalmaz e könyv, melyekben a megidézettek különféle ügyeik teszik összetartozókká: Csoóri Sándort, Görömbei Andrást, Döbrentei Kornélt, Szilágyi Istvánt, Gyóni Gézát, Gál Sándort, Szokolczay Lajost,

ra tele van személyességgel, hogy a Pap Ildikóval készült interjú is rákérdez az önéletrajzi jellegre. A szerző nem ad erre egyértelmű választ, ugyanakkor nem is utasítja a fikció világába a könyv realitásait: a gyermekkor leírását, „a szexuális zaklatást, kiszolgáltatottságot, nélkülözést” Uo.

⁷⁸ Nagy Zoltán Mihály írói életútjának, írástechnikájának bemutatását lásd Penckófer János: *Hatvanból harminc, Nagy Zoltán Mihály három évtizedes alkotói pályájának vázlata – Együtt*, 2011/1. Továbbá: *Tettben a jellem*, i. m. 244–264.

S. Benedek Andrást, Bobory Zoltánt... A *Változatok a halotti beszédre* című költemény pedig *Zoltán fiamnak* ajánlott – tehát önéletrajziség, személyesség, kárpátaljai és magyarországi létgond, családi és nemzeti megmaradás szétválaszthatatlannak mutatkozik a könyvben.⁷⁹ És e dolgok szoros összetartozására utal az is, hogy a szerző lírávilága egyre inkább beleszővődik különféle visszaemlékezéseibe, a vele készült beszélgetésekbe, melyek között legalaposabbnak a *Vereckétől Beregszászig* című interjúkötet látszik.⁸⁰ Különösképp hangsúlyozza mindezt, hogy a *Jég és korbács* ugyancsak magába foglal egy Vári Fábián Lászlóval készített átfogó interjút.⁸¹

5. 3.

A kárpátaljai magyar irodalom megalapozóin kívül a fiatalabb generációt sem kerüli el a műfaji kiegyenlítődő tendencia, sőt a személyesség, önéletírás-jelleg sem. A *Holtunkiglan*, valamint a *Páros befutó* esztétikai minőséget megcélzó témakivitelezése részlegesen egy szociográfiában is testet ölt Lengyel János jóvoltából, és épp ezáltal nyer e téma nagyobb hitelességet a kárpátaljaiság-értésben.

A szerző *Fallal az arcnak* című 2008-as kötete az ukrán–magyar határátjárás megélhetéssel egybefonódott világán túl a kárpátaljaiság Magyarországon történő megélését helyezi a középpontba, a mindennapok gondjai közé, az anyagiakért folytatott küzdelembe. Így hoz létre végső soron önéletírást és vallomást, melyben az elbeszélte én szorosan a vendégmunkáslét körülményei között formálódik, de a könyv – szándéka szerint – elsősorban „emléket állít” olyan embereknek, „akik napi 12–16 órát dolgoztak és dolgoznak most is, akiket nem véd semmilyen törvény, szerződés, jog, akiket nem illet meg az egészségügyi ellátás, a tisztas bér, de sokszor még a jó szó sem”.⁸² Egy „roncstársadalom, gyarmati roncsnemzet”⁸³ – posztkoloniális, posztszovjet? – képe rajzolódik ki a műből.

Lengyel Jánosnak már az előző könyvcíme – *A valóság szaga* (2006) – is jelzi a szerző szemléleti irányát, hogy számára a nyelvi-esztétikai létgond nem feltétlenül válik le a realitásérzékelésről. Legutóbbi kötete pedig – *Halott ember karácsonya* (2009) – kimondottan a kárpátaljaiság megfoghatóságának vagy felmutatásának igényéből született, bizonyos tekintetben folytatása a szociográfiának. A könyv: interjúkötet – több mint negyven olyan neves és kevésbé ismert személy vallomása-

⁷⁹ A kötet részletes elemzését lásd: Penckófer János: *Versek kontra varangyok – Szépirodalmi Figyelő*, 2010/5.

⁸⁰ *Vereckétől Beregszászig*, Vári Fábián László kárpátaljai költővel beszélget Kozma László, Kairosz, 2007. Vári Fábián László költészetének részletes elemzését lásd: *Tettben a jellem*. I. m. 265–294.

⁸¹ *Verset, ne ocsmány varangyot!* – Vári Fábián Lászlóval Penckófer János beszélget. Első megjelenés: *Magyar Napló*, 2008/9.

⁸² Lengyel János: *Fallal az arcnak*, Ungvár–Budapest, 2008. 6.

⁸³ Bertha Zoltán: *Fiatal nemzedék a kárpátaljai magyar irodalomban*, i. m.

ból-nyilatkozatából tevődik össze, akik valamilyen módon Kárpátaljához kötődnek. Az interjúalanyok többsége Magyarországra áttelepült kárpátaljai, és olyanok, akik a szülőföldjükön maradás mellett döntöttek. Többnyire sors-, pálya- és nemzedék-társak vallanak a könyvben életük alakulásáról, a művészlét kérdéseiről az idősebb nemzedéktől kezdve a legfiatalabbakig. De különféle közösségszervező irányultságok képviselőinek találkozási helye is ez az interjú-kötet, hiszen Füzesi Magda, Elbéné Mester Magdolna, Szöllősy Tibor, aztán Lengyel Tamás, Bagu László, Cséka György, valamint Nagy Zoltán Mihály, Bakos Kiss Károly, S Benedek András révén szerves egységként mutatkozik mindaz, amit külön a *Kárpáti Hirmondó*, a *Véletlen Balett* és az *Együtt* köré tömörülők képviselnek kárpátaljaiság-ügyben. (Akkor is, ha a *Véletlen Balett* 2005-től megszüntette működését.)

A *Mezsgyén állva* (1993)⁸⁴ című (jóval) korábbi interjúkötet folytatásaként is olvasható ez a könyv, több szempontból is, mindazonáltal jól illeszkedik Lengyel János kárpátaljaiság-értésébe és az *Együtt* közösségépítő irányultságába. A benne megszólaltatott fiatalabb pályatársak – Pap Ildikó, Becske József Lajos, Czébely Gabriella, Kovács Gábor, Lőrincz P. Gabriella, Mester Magdolna –, akik közül páran nem is egy kötetrel rendelkeznek már, „a mai kárpátaljai magyar irodalom folytatódó történetébe”⁸⁵ kívánják beírni magukat. (Nem mindig maradéktalan sikerrel, minőséggel.) De megszólal benne a kissé idősebb Bartha Gusztáv is, aki drámaírói munkásságával (és *Sajgás* című 2008-as kisregényével) egyik különleges színfoltja a kárpátaljai magyar irodalomnak.

A Bakos Kiss Károllyal készült beszélgetés a folytonosság és a megújulás gondjaként is olvasható. Az utóbbi években feltűnt szerzőt a kárpátaljai kanonizáció – S. Benedek András révén – egyenesen az *Együtt* költőjének mond. Sőt, első verseskötetét – *Legyen vers* (2007) – méltatva S. Benedek András a három évtizede „eltaposott” Forrás „bátor vállalkozásainak és vállalkozóinak” valamiféle legyőzhetetlenségével hozza kapcsolatba, mondván, hogy annyi évtized után „lám, újra itt a vers.”⁸⁶ Vári Fábián László „a beregvidéki magyar líra fiatalodását”⁸⁷ hangsúlyozza a *Legyen vers*ssel kapcsolatban, ami nem mond ellent a folytonosságérzékelésnek, de a változást sem zárja ki egészen.

Nem szerepel ugyan ebben a kötetben, de az új évezred valamennyi feltűnt szerzője közül Brenzovics Marianna „vallomása” legalább annyira tarthatna igényt az érdeklődésre, mint a *Halott ember karácsonya* bármelyik nyilatkozójáé. Neve a legrövidebb idő alatt lett ismert Kárpátalján és Magyarországon egyaránt. Első regénye, a *Kilátás*

⁸⁴ *Mezsgyén állva, A kárpátaljai magyar értelmiség az ezredforduló küszöbén*, Ungvár–Budapest, 1993. Összeállította és szerkesztette Balla D. Károly.

⁸⁵ Bertha Zoltán: *Legyen vers, Bakos Kiss Károly első verseskötete, Együtt*, 2008/1.

⁸⁶ S. Benedek András: *Csak vers legyen, Bakos Kiss Károly Legyen vers című kötetéről, Együtt*, 2008/1.

⁸⁷ Vári Fábián László: *Bakos Kiss Károly versei elé*, In: Bakos Kiss Károly: *Legyen vers*, Ungvár–Budapest, 2007.

(2010) nem csupán kiváló marketingje révén, hanem valós értéke szerint keltett fel-tűnést, hisz olyan rövidformákból építkező olvasmányos szövegkompozíció e mű, mely bőséges személyességével tart sikeres egyensúlyt valóság és fikció között.

A *Kilátás* bizonyos filmesztétikai tulajdonságok által is motivált alkotás, és ezt jól valószínűsíthető az a nyelvi rövidforma, mely a hagyományos prózai mű hagyományos bekezdéseit alakítja át a megszokottnál valamivel önállóbb egységgé. Ezek helyenként expresszív erejűek, másutt lírai-költői hangvételük révén válnak kifejezőkké – végső soron ez a mű is a prózai és a költői technika összeegyeztethetősége felé fordul. Eredeti poétikussága gazdag refencialitásra épül, és ez hiteles életanyaggá minősül át, miközben egyértelmű, hogy az egyes szám első személyű beszélő szinte kizárólag az „alulso” világot, a „lenti”, negatív és kilátástalan emberi életet, „a keserű valóságot” beszéli maga köré, többnyire csupán a lefokozott emberi érzelmek létéről kíván beszámolni.

A rövidformák fragmentalizáltságát a gondolati, érzelmi dolgok asszociációi tudják megszüntetni. Számos helyen a szójelentés, valamint a -hangzás formál kötést a sorjázó rövidformák („képkockák”) között. Különösen izgalmassá pedig az teszi a *Kilátást*, hogy a legkülönfélébb posztmodernnek is nevezhető írástechnikával rokonítható egyedisége mellett mindvégig a hagyományos önéletírást problematizálja. Így lesz új és gazdag kárpátaljaiás ez a „fikciós” anyag, ami szembesülés és szembesítés egy női elbeszélő én emlékeivel, e térség számos torznak nevezhető különösségével.

A mű önazonosság- és értelemkeresés is azzal a Németh Lászlót megidéző gondolattal, hogy „homályból jövök, homályban hullok szét”.⁸⁸ És egyáltalán nem utolsósorban hivatásértelmezés, vívódás a felismert nagy feladatvállalás miatt. Mert „van itt valami, amiről számot kell adnom”, ugyanakkor „minek napvilágra hozni”, „ezt a szerencsétlenséget, ami a legteljesebb közönnyel áll itt”.⁸⁹

Összefoglalva: A 21. század első évtizedének Kárpátaljához kötődő magyar irodalma különböző műhelyek és csoportosulások, egyéni törekvések különállóságával mutat rá a kárpátaljaiás létezésére Ukrajnában és Magyarországon, papír alapon, s a digitális-virtuális térben egyaránt. Nincs egységes hangja, nem épül hagyományra (e régióból ez teljesen hiányzik), ugyanakkor egyre gyarapodó, nyilvánvaló jegyeivel terel az önéletírással összefüggő sajátosság, valamint a nagyfokú személyesség meg-létének felismerése felé, szinte jelezve ezek összekapcsolhatóságát.

E szembetűnő műfajiság legértékesebb és legizgalmasabb darabjai kétségkívül megfeleltethetőek a klasszikus lejeune-i kritériumnak – az önéletírói paktumnak –, de ugyanolyan szép számban és minőségben található olyan művek is, melyek e krité-

⁸⁸ A mű teljes értékelését lásd: Penckófer János: *Egy bolygó – földi közelképekben, Önéletírást idéző rövidformák – Brenzovics Marianna: Kilátás – megjelenés előtt a Hitelnél.* Az idézet helye: Brenzovics Marianna: *Kilátás*, Pozsony, 2010. 34.

⁸⁹ Brenzovics M., i. m., 34–35.

rium határait szétfeszítve problematizálják Lejeune definícióját, az önéletírást magát. E sajátos műfajiság kialakulása, pontosabban: a rendszerváltozás után történő kiteleblyesedése összefüggésbe hozható a(z írói) személyiség számvetésének igényével, annak önazonosság-visszaállításával, (igazabb) önazonosságának deklarálásával.

Az anyanyelvi-kulturális környezet megváltoztatását célzó idegen nyelvi, kulturális, társadalmi és politikai-ideológiai (szovjet) nyomásra adott utólagos válasszként is értelmezhető e sajátos műfajiság létrejötte, de nyilvánvalóan ugyanúgy közrejátszik benne az individualizáció folyamatának e régiót jócskán megkésve elérő természetessége is. Mindazonáltal e rendkívüli megkésettségnek nincsen elavultsághangulata. Az individualizmus egyes, modernséghez kötődő jellegzetességein, majd a posztmodernség személyiségshullásán, körvonalazhatatlanságán nem sokat időzve illeszkedik bele abba a 2011-ben is ható folyamatba, mely a személyesség, önéletrajziség felerősödését mutatja a magyar irodalom egészében.⁹⁰

A kárpátaljaisággal eleven kapcsolatban álló sikeres művek – például *Méhe nélkül a bába*, *Tábori posta*, *Szembesülés*, *Kilátás* stb. – azt mutatják, hogy fikciós olvasatuk is mindenki számára biztosítja az esztétikai tapasztalatot, de létezik egy olyan olvasatuk is, melyben árnyaltabb és perspektivikusabb, „életesebb” képük ugyancsak felszínre kerülhet. Ezért válik körülírhatóvá (mert létezik) egy bizonyos régiós alapú megközelítés – a kárpátaljai olvasat. Ebben meg tud valósulni az a különleges intertextualitás, mely a sikeres és kanonizált művek, valamint az eddig nem sokat forgatott, idézett, mondhatni: ismeretlen, de ugyancsak Kárpátaljához kötődő szövegek között elrejtve létezik, csak az utóbbiak értékei még nem tisztáztak. „Ötven-száz év múlva a legbanálisabb tény is izgalmassá lesz. Ami szürkévé teheti őket, a középszerű irodalom. Bármilyen emlékirat, napló, krónika időtállóságával csak a kor néhány remekműve versenyezhet. Szophoklészsal a rabszolga feljegyzései” – mondja Mészöly Miklós.⁹¹

Tehát a különböző értékjegyű művek egymásra rámutató vizsgálata új teret nyithat a szemrevételezés számára, például egy területszemponitú, valamint a műfajiság történetét problematizáló irodalomtörténetben. Esetleg megfontolás tárgya lehetne az a felvetés, mely a magyar irodalom egyetemességének némely problémáját kimondottan egy-egy kisebbségi beszédmód vagy műfaji sajátosság felől látná célszerűnek megközelíteni.

⁹⁰ A téma és megfigyelés egyik kiváló elemzését nyújtja Szilágyi Zsófia *Lávaömlés vagy hidláb? A személyesség az elmúlt huszonöt év magyar prózájában* című tanulmánya. *Alföld*, 2007/1.

⁹¹ Mészöly Miklós szavait Szilágyi Zsófia idézi épp a személyességről, önéletrajziségről szóló tanulmányában. I. m.